

КР УИА Дж. АЛЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ЭКОНОМИКА ИНСТИТУТУ
КЫРГЫЗСТАН ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ
Д 08.20.626 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда
УДК: 330.322.01 (575.2)

Атабеков Алмаз Каримович

**ӨЛКӨНҮН ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮСҮНДӨГҮ
ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫН РОЛУ (Кыргызстандын мисалында)**

08.00.01 – экономикалык теория

Экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2022

Диссертациялык иш М.М. Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин «Экономика жана каржы» кафедрасында аткарылды

Илимий кеңешчи: **Мусаева Джаркинай Асановна,**

экономика илимдеринин доктору, профессор,
Ала-Тоо эл аралык университетинин профессору

**Расмий
оппоненттер:**

Джаманкулов Болот Сапарович,
экономика илимдеринин доктору, профессор КР УИАнын
экономика институту, «Өнүгүп келе жаткан экономиканын
теориялык негиздери» бөлүмүнүн башчысы

Кумсков Геннадий Владимирович,
экономика илимдеринин доктору, профессор, Б.Н. Ельцин
атындагы Кыргыз-Россия Славян университети,
«Экономикалык теория» кафедрасынын башчысы

Плотников Владимир Александрович,
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Санкт-Петербург мамлекеттик экономикалык университети
ФМББМ, «Менеджмент, мамлекеттик жана муниципалдык
башкаруу» кафедрасынын профессору

Жетектөөчү уюм: М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык
университети, экономика жана тышкы экономикалык
ишмердүүлүк кафедрасы, дареги: 720033, Кыргыз
Республикасы, Бишкек ш., Тоголок Молдо көч., 58

Коргоо 2022-жылдын «28» октябрында саат 14-00до КР УИАнын академик Дж. Алышбаев атындагы Экономика институтунун жана Кыргызстан эл аралык университетинин алдындагы экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.20.626 диссертациялык кеңешинин отурумунда болот, дареги: 720001, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 255, диссертациялык зал (2-кабат). Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc.vak.kg/b082-ljy-eqt-lns>.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 265-а) жана Кыргызстан эл аралык университетинин китепканасынан (720001, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 255), ошондой эле ДК сайтынан таанышууга болот: [https://mukr.iuk.kg/\(inec.kg\)](https://mukr.iuk.kg/(inec.kg)).

Автореферат 2022-жылдын «23» сентябрында таркатылды.

ИШКЕ ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨ

Изилденген теманын актуалдуулугу. Инвестициялар жана алардын экономикалык өнүгүүгө тийгизген таасири маселелери азыркы экономика илиминде өзөктүү маселелердин катарына кирет. Экономикалык өнүгүүнүн фактору катары инвестициялардын маанилүүлүгүнүн жогорулашы, эмгек факторунун ролунун төмөндөшү менен катар (классикалык мааниден алып караганда), илим изилдөөлөрдүн жана топтолгон дүйнөлүк капиталдын таасиринин өсүшүнүн натыйжасы катары техника менен технологиянын өнүгүүсүнүн тездеши менен байланышкан. Р. Солоу тарабынан иштелип чыккан экономикалык өсүү моделине ылайык, ИДПнын өсүшү үч негизги фактордун: эмгек, капитал жана технологиянын таасири менен шартталган. Калктын саны (эмгек фактору) көбөйгөндө ИДП жогорулайт, бирок киши башына туура келген ИДПнын үлүшү кыскарат. Калктын саны өзгөрбөгөн шартта капиталдын көбөйүшү өлкөдөгү киши башына туура келген кирешенин жогорураак деңгээлине алып келет. Технологиялык өркүндөтүүлөр да жумушчу күчүнүн өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу менен экономикалык өсүүнүн темпин көбөйтөт. Ошентип, капиталдын көбөйүшү жана технологиялык өркүндөтүүлөр калктын саны өзгөрбөгөн шартта киши башына ИДП көрсөткүчүнүн түздөн-түз жогорулашына алып келет. Мында капиталдын көбөйүшү жана технологиялык өркүндөтүүлөр инвестициялар көбөйгөндө гана орун аларын белгилей кетүү зарыл. Андан тышкары, дүйнөлүк экономиканын инновациялык түзүүчүсүнүн жигердүү өнүгүү шарттарында эмгек фактору эмгекчилердин көпчүлүк бөлүгү жогорку квалификацияга ээ болгон учурда гана өлкөдөгү экономикалык өсүүгө өбөлгө түзөт, демек, бул факторго карата да инвестициялар зарыл экендиги талашсыз.

Кыргызстанда коомдук керектөөнүн деңгээли демографиялык өсүшкө байланыштуу, ошондой эле рынокто жаңы товарлар менен кызматтардын пайда болушунан улам жогорулайт. Дүйнөлүк Банктын адистеринин [data.worldbank.org], ошондой эле э.и.д., профессор Ы.К. Омуркановдун баалоосу боюнча [Омурканов Ы.К. Государство и инвестиции. Монография [Текст] / Ы.К. Омурканов. – Бишкек: КРСУ, 2015. - 176 б. - Б. 42] жакынкы келечекте биздин өлкөдөгү жашоонун деңгээлин өнүккөн өлкөлөрдөгү жашоонун деңгээлине жакындатуу үчүн ИДПнын өсүү темпи 10% кем эмес болушу керек экендиги көрсөттү; ошол эле мезгилде 1991-жылдын бааларындагы ИДП көрсөткүчтөрү боюнча эсептелген 1991-2020-жж. аралыгындагы ИДПнын орточо өсүү темпи 1,9% гана түздү. Экономикалык өсүүнүн темптерин ылдамдатуу олуттуу инвестициялык салымдарды талап кылат, бул, өз кезегинде, бир топ теориялык, методологиялык жана практикалык маселелерди чечүүнү талап кылат.

Экономикалык ойлор теориясынын эволюциясы жана чет өлкөлөрдүн экономикалык өнүгүүсүнүн тарыхы инвестициялык процесстерди учурдагы макроэкономикалык кырдаалга жараша басаңдатуу же стимул жасоо аркылуу

жөнгө салуу зарылдыгын көрсөттү. Биздин изилдөөбүз трансформациялык процесстер уланып жаткан Кыргызстан үчүн экономикалык өнүгүүнүн темптерин тездетүү максатында инвестициялык процесстерге стимул жасоо чаралары актуалдуу экендигин көрсөттү.

Жогоруда айтылып кеткендер изилдөө темасынын тандалышын шарттады.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илим-изилдөө иштери менен байланышы. 2018-2040-жж. КР өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясынын жана КР 2026-жылга чейин өнүгүүсүнүн улуттук программасынын алкагында коюлган милдеттердин көпчүлүгү ушул изилдөөнүн максаттары менен дал келет, анын зарылдыгын аныктайт. Атап айтканда, Улуттук программа, төмөнкүлөргө жетүүнү көздөйт: Кыргыз Республикасынын адам өнүгүүсүнүн индекси боюнча рейтингиндеги көрсөткүчүн 5 позицияга жакшыртуу; Кыргыз Республикасынын глобалдык атаандаштык жөндөмдүүлүк индекси боюнча рейтингиндеги көрсөткүчүн жакшыртуу. Мындан тышкары, БУУнун Европа экономикалык комиссиясынын «Инновации для устойчивого развития: обзор по Кыргызской Республике» изилдөөсүндө изденүүчүнүн позициясына жакын айрым тыянактар чагылдырылган. Диссертациянын автору жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде Ош шаарынын 2013-2017-жж. өнүгүү стратегиясынын долбоорун жана шаардын 2030-жылга өнүгүүсүнүн божомолун иштеп чыгууда бир топ сунуштарды берген.

Изилдөөнүн максаты жана маселелери. Изилдөөнүн максаты – инвестицияларды тартуунун жана активдештирүүнүн теориялык, методологиялык жана практикалык көйгөйлөрүн аныктоо, Кыргызстанда экономикалык өнүгүүнүн темптерин жогорулатуу боюнча актуалдуу чараларды иштеп чыгуу. Максатка жетүү үчүн төмөнкү маселелер коюлду:

- сынчыл сапаттык анализдин негизинде ар кайсы мектептердин инвестициялар жана экономикалык өсүү көйгөйлөрүнө көз караштарды тактоо жана системалаштыруу;

- инвестициялар маселелерин изилдөөнүн тиешелүү методологиясын Кыргыз Республикасынын экономикасынын трансформациялануу шарттарында колдонуу мүмкүндүгүн негиздөө;

- инвестициялык ресурстарды калыптандыруунун экономиканын структуралык кайра курулушу менен шартталган спецификалык факторлорун аныктоо;

- Кыргыз Республикасында жогорку кошумча наркка ээ болгон экспортко багытталган товарларды чыгарууга багытталган ата мекендик инвестицияларга, ошондой эле жаңы технологиялардын трансферин камтыган чет өлкөлүк инвестицияларга мамлекеттик колдоо көрсөтүү зарылдыгын негиздөө;

- өлкөдөгү төмөн инвестициялык жигердүүлүктүн негизги себептерин, институционалдык шарттардын кемчиликтерин аныктоо жана аларды жоюу боюнча чараларды белгилөө;
- рыноктун инновациялык инфраструктурасын калыптандыруу механизмдеринин өзгөчөлүктөрүн тактоо;
- экономиканын натыйжалуу инновациялык түзүмүн калыптандыруунун критерийлерин аныктоо;
- Кыргыз Республикасынын инвестициялык-инновациялык өнүгүүсүнүн жол картасын иштеп чыгуу;
- өлкөдө инвестициялык ишмердүүлүктү өркүндөтүүнүн жолдорун аныктоо.

Изилдөөнүн методологиясы: транзиттик экономикалуу өлкөлөрдүн инвестициялык-инновациялык өнүгүү методологиясы негизделди жана колдонулду. Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негизи катары инвестициялар, экономиканын өнүгүшү, рынок экономикасын мамлекеттик жөнгө салуу, институционализм теориялары, инвестициялык жана статистикалык анализ ыкмалары кызмат кылды.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүлөрдөн турат:

- сынчыл сапаттык анализдин негизинде инвестициялар жана экономикалык өсүү маселелерин изилдөөгө теориялык көз караштардын автордук классификациясы иштелип чыкты, инвестицияларга автордук аныктама берилди;
- Кыргыз Республикасынын инвестициялык-инновациялык өнүгүүсүнүн методологиясы негизделди жана колдонулду;
- инвестициялык ресурстарды калыптандыруунун экономиканын структуралык кайра курулушу менен шартталган спецификалык факторлоруна негиздеме берилди;
- Кыргыз Республикасында жогорку кошумча наркка ээ болгон экспортко багытталган товарларды чыгарууга багытталган ата мекендик инвестицияларга, ошондой эле жаңы технологиялардын трансферин көздөгөн чет өлкөлүк инвестицияларга мамлекеттик колдоо көрсөтүүнү күчөтүүгө аргументтер негизделди;
- жагымдуу инвестициялык климатты калыптандыруунун айрым көйгөйлөрү аныкталды жана аларды жоюу боюнча Р. Коуз менен А. Алчиандын менчик укугу теориясынын жоболоруна негизделген чаралар белгиленди;
- инновациялык инфраструктураны калыптандыруу механизмдеринин өзгөлүктөрү такталды;
- экономиканын натыйжалуу инновациялык түзүмүн калыптандыруунун критерийлери иштелип чыкты;
- жүргүзүлгөн изилдөөнүн тыянактарына негизделип инвестициялык-инновациялык өнүгүүнүн жол картасы иштелип чыкты;
- өлкөдө инвестициялык ишмердүүлүктү өркүндөтүүнүн жолдору иштелип чыкты жана сунуш кылынды.

Алынган жыйынтыктардын практикалык маанилүүлүгү теориялык анализдин алынган маалыматтары жана инвестициялык-инновациялык саясатты өркүндөтүү боюнча иштелип чыккан чаралар инвестициялык процесстерди мамлекеттик жөнгө салуунун ролу менен маселелерине концептуалдык түрдө таасирин тийгизиши мүмкүн экендигинде турат.

Диссертациянын коргоого алынып чыгуучу негизги жоболору:

1. Инвестиция маселелерин изилдөөгө теориялык көз караштардын автордук классификациясы иштелип чыкты; изилденип жаткан категориянын автордук чечмелениши сунуш кылынды: Инвестициялар – бул экономиканын объектилерине, эң оболу жогорку кошумча наркты жана атаандаштык жөндөмдүүлүктү түзүүнү камсыз кылуучу инновациялык долбоорлорго каржылык, материалдык, интеллектуалдык жана административдик мүнөздөгү салымдар.

2. Кыргызстандын артта калган өлкөлөргө таандыктыгы маселесинин ар түрдүү аспектилерин изилдөө Кыргызстан эң жакыр (артта калган) өлкөлөргө кирбейт экендигин көрсөттү. Байкалып жаткан экономикалык көйгөйлөр көбүнчө трансформациялык процесстер менен байланышкан. Мындан улам, экономикалык көйгөйлөрдү изилдөөдө трансформация шарттарында өнүгүү экономикасы теориясына негизделген инвестициялык-инновациялык өнүгүү методологиясын колдонуу максатка ылайык. Изилдөө методологиясынын негизделиши, маңызы, спецификасы 2-бөлүмдө ачып көрсөтүлгөн.

3. Трансформациялык процесстерден улам Кыргыз Республикасынын экономикасына мүнөздүү болгон инвестициялык ресурстарды калыптандыруунун спецификалык факторлору болуп: эл аралык соодага катышуу, кызмат көрсөтүү секторун өнүктүрүүнүн өлкө ичиндеги потенциалы, жумушчу күчүнүн ашыкчалыгы, миграция, сактоолордун жетиштүү деңгээли жана аларды инвестицияларга трансформациялоо, жогорку өндүрүмдүүлүгү бар секторлордун потенциалы эсептелет.

4. Экспортко багытталган жогорку кошумча наркка ээ болгон товарларды түзүүгө багытталган ата мекендик инвестицияларга, ошондой эле жаңы технологиялардын трансферин көздөгөн чет өлкөлүк инвестицияларга мамлекеттик колдоо көрсөтүүнү күчөтүүгө негизги аргументтер болуп төмөнкүлөр саналат:

- экспортту өнүктүрүүнүн бир топ артыкчылыктарынан улам экспорттук потенциалы жогору, жогорку кошумча наркты түзүүчү өндүрүштөргө мамлекеттик колдоо көрсөтүү зарылдыгы негизделди;

- дүйнөлүк экономиканын өнүгүүсүнүн азыркы этабында көп өлкөлөрдө инновациялык өнүгүүгө мамлекеттик стимул жасоо системасы калыптанган, бул Кыргызстанда ата мекендик илимге жана инновациялык бизнеске мамлекеттик колдоо көрсөтүүнү активдештирүү зарылдыгын аныктайт;

- инновацияларды кийирүүдө ишкерлер өндүрүштүк жана өндүрүштүк эмес мүнөздөгү олуттуу тобокелчиликтерге туш болушат, аларды жоюу мамлекеттин жигердүү колдоосу гана аларды жоюуга мүмкүндүк берет;

- бизнес үчүн инновациялык чечимдер фундаменталдык жана колдонмо мүнөздөгү изилдөөлөрдү талап кылат, аларды каржылоого Кыргызстандын чакан жана орто бизнеси жөндөмсүз.

5. Өлкөдөгү төмөн инвестициялык активдүүлүктүн себептерин изилдөөнүн негизинде жагымдуу инвестициялык климатты калыптандыруу көйгөйлөрүн жоюу боюнча төмөнкү иш-чаралар иштелип чыкты жана сунуш кылынды:

- Р. Коуз менен А. Алчиандын менчик укугу теориясынын жоболоруна негизделген принциптерди сактоо;

- өлкөдө инвестицияларды тартуу процессинде мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин потенциалын пайдалануу;

- логистикалык жана инновациялык инфраструктураны өнүктүрүү ж.б.

6. Кыргызстанда инновациялык инфраструктураны калыптандыруунун өзгөчөлүктөрү такталды;

7. Экономиканын натыйжалуу инновациялык түзүмүн калыптандыруунун критерийлери иштелип чыкты.

8. Жүргүзүлгөн изилдөөнүн тыянактарына негизделип иштелип чыккан инвестициялык-инновациялык өнүгүүнүн жол картасы атаандаштыкка жөндөмдүү экспортко багытталган өндүрүштөрдү калыптандырууга жана өнүктүрүүгө өбөлгө түзгөн иш-чаралардын комплексин камтыйт.

9. Өлкөдө инвестициялык-инновациялык ишмердүүлүктү өркүндөтүү боюнча иш-чаралар иштелип чыкты жана сунуш кылынды.

Изденүүчүнүн жеке салымы: «Илимий жаңылык» бөлүмүндө чагылдырылган жана коргоого алынып чыгып жаткан жоболордун негизинде жаткан негизги жыйынтыктар жеке автор тарабынан алынган.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын сыноодон өткөрүлүшү. Жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары төмөнкү илимий конференцияларда баяндалган: «Борбор Азия өлкөлөрүнүн ааламдашуу шарттарында экономикалык өнүгүүсүнүн көйгөйлөрү жана перспективалары» (Бишкек ш., Ала-Тоо-Ататүрк университети, 2013-ж.), Web of Scholar (май, 2018-ж., Польша), «Борбор Азия өлкөлөрүнүн ааламдашуу шарттарында экономикалык өнүгүүсүнүн траекториялары» (Бишкек ш., КР УИАнын Экономика институту, октябрь, 2018-ж.), Ubiquitous Computing and the Internet of Things: Prerequisites for the Development of ICT (Чем ш., Швейцария, 2019) ж.б.

ОшТУда ОшТУнун технопарки менен иш алып барган бизнес-инкубатор түзүлдү (1-тиркеме. «ОшТУда бизнес-инкубатор түзүү актысы»). «Инновациялык менеджмент» дисциплинасынын мазмуну толукталды (2-тиркеме. «Алынган жыйынтыктарды ишке ашыруу актысы»).

Диссертациянын жыйынтыктарынын публикацияларда чагылдырылышынын толуктугу. Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары РИНЦ, Scopus эл аралык индекс системаларына кирген эл аралык жана

республикалык илимий журналдарда жарык көргөн 20 макалада чагылдырылды.

Диссертациянын түзүлүшү. Диссертациянын жалпы көлөмү 304 баракты түзүп, түзүлүшү боюнча киришүүдөн, 5 бөлүмдөн, тыянактардан жана практикалык сунуштамалардан турат. Диссертациянын текстинде 42 таблица, 5 графика, 4 диаграмма, 3 схема бар. Диссертацияда шилтеме берилген библиографиялык булактардын тизмеси 368 аталыштан турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Биринчи «Инвестициялар жана экономикалык өнүгүү маселелерине теориялык көз караштар» бөлүмүндө экономикалык өнүгүү, инвестициялардын жана мамлекеттин ролу маселелерине концептуалдык көз караштар каралган.

Инвестициянын теориялык маселелери чет өлкөлүк изилдөөчүлөр: К. Маркс (57, 1975; 58, 1955), Дж.М. Кейнс (40, 2007), Дж.Д. Сакс (86, 1999), Р.Н. Дорнбуш (31, 1997), Г.Н. Мэнкью (72, 1994), К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю (55, 2003), Дж. Хикс (103, 2006), Й. Шумпетер (109, 1995), Л. фон Мизес (66, 2012), Ф.А. фон Хайек (98, 2008; 99, 1992), Р. Харрод (101, 1959), Г. Хаберлер (97, 2016), У. Шарп (108, 1997), А.Р. Тюрго (148, 2019), Дж. Мокир (350, 1997), Ф. Агийон (317, 2018), М. Крозье (91, 1997), Дж. Стадвелл (272, 2008); КМШ өлкөлөрүнүн окумуштуулары: К.А. Хубиев (106, 2015), Е.М. Майбурд (54, 2000), А.Л. Кудрин (167, 2012), С.Д. Бодрунов, Р.С. Гринберг (13, 2015), В.В. Бочаров (16, 2008), Ф.М.-Г. Топсахалова (280, 2008) ж.б. тарабынан изилденген.

Инвестиция маселелери Кыргыз Республикасынын окумуштуулары: Т.К. Койчуев (42, 2005), Ы.К. Омурканов (76, 2015; 127, 2003), В.И. Гусева (117, 2012), К.И. Исаков (38, 2015), З.И. Кудабасов (50, 2001), Т.С. Дыйканбаева (33, 2015), Б.С. Джаманкулов (27, 2017), М.Т. Койчуева (45, 1999) ж.б. тарабынан каралган.

Инновацияларга инвестиция жасоо маселелерине орус окумуштуулары: В.Е. Фортов (192, 193, 2016), В.М. Кульков (168, 2014), Р.М. Нуримухаметов (126, 2009), М.Н. Князев (161, 2019), О.С. Сухарёв (188, 320), А.И. Татаркин (87, 2011), А.А. Хасанова (196, 2013) ж.б. эмгектери арналган.

Инвестициялык-инновациялык өнүгүүнүн концепциялары жана моделдери кыргызстандык окумуштуулар: Н.А. Бровконун (210, 2007), О.М. Артыкбаевдин (6, 2011), А. Темиркуловдун (265, 2018) эмгектеринде изилденген.

Аталган авторлордун изилдөөлөрүндө төмөнкү аспектилер: инвестиция маселелерине ар кайсы мектептердин көз караштарынын теориялык анализи, экономиканын инвестициялык жана инновациялык өнүгүүсүнө мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн эл аралык тажрыйбасы, анча өнүкпөгөн өлкөлөрдө протекционизм чараларын колдонуу маселелери, инновациялык системанын экономикалык өнүгүүдөгү ролу ж.б. жетишерлик деңгээлде каралган эмес.

Инвестициялар рынок экономикасында ар кандай формаларда ишке ашырылат. Инвестицияларды системалаштыруу жана теориялык талдоо аларды классификациялык критерийлерди пайдалануу менен топтоштурууга алып келди. Инвестициялардын классификациясынын мындай ыкма менен жалпыланышы 1.1-таблицада берилди.

1.1-таблица – Инвестициялардын классификациясы

Классификациялоо принциби	Инвестициялардын түрлөрү жана формалары
Инвестиция жасоо объектиси боюнча	1. Реалдуу инвестициялар 2. Каржылык (портфельдик) инвестициялар
Инвестиция жасоого катышуу мүнөзү боюнча	1. Түз 2. Кыйыр
Менчигинин формасы боюнча	1. Жеке 2. Мамлекеттик 3. МЖӨнүн негизинде
Региондук белгиси боюнча	1. Өлкө ичиндеги 2. Чет өлкөлөрдөгү инвестициялар
Келип түшкөн инвестициялардын өлкөгө таандыктыгы боюнча	1. Ички (ата мекендик) 2. Тышкы (чет өлкөлүк)
Тармактык белгиси боюнча	1. Өнөр-жай инвестициялары 2. Айыл чарбасына инвестициялар 3. Курулуш 4. Транспорт жана байланыш 5. Соода, коомдук тамактануу 6. Туризм ж.б.
Тобокелчилик деңгээли боюнча	1. Тобокелчилиги аз 2. Тобокелчилиги орто 3. Тобокелчилиги жогору (венчурдук же спекулятивдик)
Кайталап өндүрүү функциясы боюнча	1. Нетто-инвестициялар 2. Таза инвестициялар 3. Реинвестициялар 4. Брутто-инвестициялар (дүн)
Инвестиция жасоо мөөнөтү боюнча	1. Кыска мөөнөттүк 2. Орто мөөнөттүк 3. Узак мөөнөттүк
Өз ара таасир тийгизүү деңгээли боюнча	1. Көз карандысыз (өз ара байланышпаган) 2. Бири-бирин толуктоочу 3. Өз ара көз каранды (өз ара байланышкан)
Атаандаштык көз караштан	1. Атаандаш-активдүү инвестициялар 2. Атаандаш-пассивдүү инвестициялар
Инвестиция жасоо максаты боюнча	1. Аракеттеги кубаттуулуктарды кеңейтүүгө инвестициялар 2. Жаңы өндүрүштүк кубаттуулуктарга инвестициялар

Булагы: автор тарабынан түзүлдү

Инвестициялардын теориялык мааниси, алардын экономикалык өнүгүүдөгү ролу *инвестициялар теориясынын эволюциясын* карап чыгуу зарылдыгын шарттайт. Инвестициялар жана экономикалык өсүү көйгөйлөрүнө бир топ чет өлкөлүк изилдөөчүлөрдүн эмгектери арналган.

Инвестициялык өнүгүүнүн негизги теорияларынын концепцияларынын анализи экономикалык теориянын инвестициялар теориясынын өнүгүүсүнө түздөн-түз салымын кошкон бир нече мектептерин бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берди. Алар: классикалык жана неоклассикалык мектептер, кейнс мектеби, маржинализм мектеби, институционалдык багыт жана неоинституционализм, монетаризм, экономикалык циклдер жана узун толкундар теориясы, өнүгүү экономикасы (1.2-таблица).

1.2-таблица – Инвестиция маселелерин изилдөөгө теориялык көз караштардын классификациясы

Илимий мектеп	Инвестициялар теориясынын өнүгүшүнө салымы
Классикалык жана неоклассикалык мектептер	Инвестициялар менен экономиканын текши өсүшүнүн табиятын жана шарттарын изилдешкен. Позиция: негизги болуп «өндүрүштүн техникалык шарттарын жакшыртуу» фактору саналат
Кейнс мектеби	Инвестицияларга макроэкономикалык көз карашты алгачкылардан болуп колдонушкан. Позиция: мамлекеттик инвестициялар улуттук кирешенин жана өндүрүштүн өсүшүнө алып келет
Маржиналисттик мектеп	Инвестициялык ресурстарга суроо-талап менен сунушту калыптандыруучу факторлорду аныкташкан. Инвестициялар теориясынын: «инвестициялык товарлардын чектүү пайдалуулугу» жана «инвестициялануучу капиталдын чектүү пайдалуулугу» категорияларын изилдешкен
Монетаристтик мектеп	Инвестиция жасоо процесстерин акча-насыя саясатынын позициясынан изилдешкен
Институционалдык жана неoinституционалдык багыт	Алгачкылардан болуп инвестицияны саясий, социалдык, технологиялык, укуктук жана башка көйгөйлөр аркылуу кароону сунуш кылышкан. Инвестициялык процесске таасир этүүнүн өз алдынча тобу катары инженердик-технологиялык персонал бөлүнүп көрсөтүлдү, инновациялар менен инвестициялардын өз ара байланышы талданды, экономикалык процесстерде адамдын ролун жогорулатуу сунуш кылды. «Менчик укугу тутамы » теориясы иштелип чыкты
Постиндустриалдык коом концепциясы	Инновацияларга инвестициялар экономикалык өнүгүүдө ээ чоң эффект алып келиши мүмкүн. Мамлекет менен ири корпорациялар гана инновацияларды каржылоо үчүн жетишерлик инвестициялык ресурстарга ээ болушат
«Экономикалык циклдер жана узун толкундар» теориясы	К. Маркстын экономикалык кризистерге тиешелүү идеяларынын негизинде экономикалык конъюнктуранын циклдеринин алмашуусу негизги каражаттарды өз мезгилиндеги илим менен техниканын негизинен түп-тамырынан жаңылоого негизделиши мүмкүн. Экономикалык өнүгүүдө башкы роль техника менен технологиялардын жаңылануу факторуна берилет. Инновацияларга инвестициялардын көлөмдөрүнүн убакыт боюнча текши эместиги экономикалык өнүгүүнүн толкун сымал мүнөзүн аныктайт
Өнүгүү экономикасы	Өлкөнүн жакырчылыгынын табиятын жана себептерин талдайт жана экономикалык өнүгүүгө стимул жасоонун факторлорун, тенденцияларын жана шаймандарын изилдейт. Негизги максаты болуп кирешелери төмөн өлкөлөрдө жакырчылыкты жоюу мүмкүнчүлүктөрүн талдоо саналат. Инвестициялык процесске мамлекеттик кийлигишүү зарылдыгынын объективдүүлүгү далилденди

Булагы: автор тарабынан иштелип чыкты

Инвестициялар маселелерин кароодо неoinституционалдык экономикалык теориянын эң маанилүү багыты катары менчик укугу теориясын кароо зарыл, ал ошондой эле Р. Коуз менен А. Алчиандын менчик укугунун «**тутамы**» теориясы катары белгилүү.

Экономикалык өнүгүүнүн негизги теориялары төмөнкүдөй бөлүнөт: 1) өсүүнүн сызыктуу стадияларынын теориясы; 2) структуралык өзгөртүүлөр; 3) революциялык теория; 4) неоклассикалык контрреволюция (1.1-схема).

Өнүгүү экономикасынын негизи теориялары

1.1-схема. Экономикалык өнүгүүнүн негизги теориялары

Булагы: автор тарабынан өнүгүү экономикасын изилдөөнүн негизинде эсептелди

20-кылымдын аягында ааламдашуу деп аталган экономикалык байланыштардын интернационалдашуу процесстеринин тереңдеши соңку жаны экономикалык теориялардын: атаандаштык артыкчылыктар теориясынын, интернационалдашуу теориясынын жана интеграция теориясынын пайда болушуна жана таралышына алып келди. Алардын пайда болушу маалымат технологияларынын жана ИИТКИнин өнүгүшүнө багытталган ЧӨИП көп көлөмдө ишке ашырган ТНКдын, каржылык капиталдын таасиринин күчөшү менен негизделген.

Азыркы экономикага эл аралык атаандаштык күрөштө инновацияларга инвестицияларды жигердүү пайдаланган ири корпорациялардын олуттуу таасири мүнөздүү. Бардык деңгээлдеги улуттук экономикалар үчүн инновацияларга инвестиция жасоо эң көп мультипликативдик эффект бериши мүмкүн. Кымбат ресурс болуп саналган инновациялык иштелмелердин дайыма жеткиликтүү болуу зарылдыгы, ири корпорациялар калыптанбаган начар өнүккөн өлкөлөрдө мамлекет гана инновацияларга инвестиция жасоо үчүн ресурстарга ээ болот.

Экинчи «Кыргыз Республикасынын инвестициялык-инновациялык өнүгүүсү маселелерин изилдөө методологиясы» бөлүмүндө өлкөдө жүрүп жаткан инвестициялык процесстерди талдоонун методологиялык негиздери талданды.

Изилдөө методологиясын тандоо жана негиздөө өлкөнүн коомдук-экономикалык өнүгүүсүнүн деңгээлин аныктоону билдирет. 1971-ж. БУУнун Өнүгүүнү пландоо боюнча комитетинин атайын жумушчу тобу тарабынан үч негизги критерийди камтыган артта калуучулук «шкаласы» сунуш кылынган: киши башына УДП - 100 долл. жогору эмес; УДПдагы иштетүү өнөр жайынын үлүшү - 10% чейин; 15 жаштан жогорку курактагы калктын сабаттуулук

коэффициенти - 20% чейин. Артта калган өлкөлөр тобуна ошол мезгилде дүйнөнүн Афганистан, Ботсвана, Буркина Фасо, Гаити, Малави, Мали, Нигер, Сомали, Судан, Руанда, Чад сыяктуу 25 өлкөсү кирген. Учурда бул артта калуучулук критерийлери ошондой эле калып, киши башына киреше көрсөткүчү гана 1230 долларды түзөт.

Кыргызстандын статистикалык көрсөткүчтөрү БУУ тарабынан сунуш кылынган артта калуу критерийлерине ылайык келбейт (1.3-таблица).

1.3-таблица - Өлкөнүн артта калуучулук критерийлери

Артта калуучулук критерийи	БУУнун нормативи	КР көрсөткүчү
Киши башына УДП	1230 долл.	1082,3 долл. (1.01.2021 карата) <i>Көмүскө экономиканы эске алганда 1331,2 жана андан жогору</i>
Иштетүү өнөр жайынын ИДПдагы үлүшү	10% чейин	17,3
15 жаштан жогорку курактагы калктын сабаттуулук коэффициенти	20% чейин	97%

Булагы: КР УСК жана БУУнун маалыматтары
(<https://www.un.org/ru/development/ldc/constraints.shtml>)

2020-жылы бүткүл өнөр-жайынын ДКН үлүшү ИДПнын 21,1% түзгөн, ал эми иштетүү өндүрүшүнүн өнөр-жайынын түзүмүндөгү үлүшү ошол эле жылы 81,9% жеткен. Иштетүү өнөр-жайынын ИДПдагы үлүшү 17,3% түзгөн.

«Иштетүү өнөр-жайынын үлүшү» көрсөткүчү боюнча Кыргызстан БУУнун нормативинен 1,7 эсе, ал эми сабаттуулук коэффициенти боюнча – дээрлик 5 эсе жогору. Калктын сабаттуулугу жаңы технологияларды кийирүү, калктын саламаттыгын жакшыртуу ж.б. процесстерде абдан маанилүү роль ойнойт. Билим берүү маалыматты табууга жана иш жүзүндө колдонууга, технологияларды окуп үйрөнүүгө, аларды өнүктүрүүгө, жергиликтүү шарттарга ылайыкташтырып өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет.

Киши башына ИДП Кыргызстанда БУУнун нормативине туура келет. Биринчи эки көрсөткүч өлкөбүздө социалисттик өткөнүбүздөн улам калыптанган, ошондуктан капысынан эмес. Киши башына ИДПны ала турган болсок, бул критерий боюнча биздин өлкө дүйнөнүн артта калган өлкөлөрүнө кирет. Бирок, ИДПнын 23 төн 37%га чейин жеткен көмүскө экономиканын болушун [Оценка теневой экономики КР [Электрондук ресурс]. – Жеткиликтүүлүк режими: https://24.kg/ekonomika/129156_uroven_tenevoy_ekonomiki_vkyirgyizstane_sostavlyayet_ot23do37protsentov_vvp/ - аталышы экрандан], андан кирешелерди өлкөбүздүн калкынын ар кандай катмарлары алып жатканын эске ала турган болсок, бул критерий боюнча да Кыргызстан артта калган мамлекеттерге кирбейт. Көмүскө экономиканы эске алганда киши башына ИДП 1331,2 долларды (көмүскө экономиканын деңгээлинин минималдык мааниси 23%), ал эми БУУнун нормативи 1230 долларды түзөт.

Андыктан, Кыргызстанды артта калган өлкөлөрдүн тобуна киргизүүгө болбойт, бирок начар өнүккөн өлкөлөргө кирет, бул БУУнун классификациясына туура келет (Кыргызстан дүйнөнүн эң начар өнүккөн өлкөлөрүнүн тизмесинде жок). КРнын экономикасынын начар өнүккөн өлкөлөргө мүнөздүү болгон айрым мүнөздөмөлөрү бир нече объективдүү жана субъективдүү себептер менен шартталган, алар:

1. *Ата мекендик бизнестин эл аралык рыноктордо иштөө тжрыйбасынын жоктугу.* Кыргызстан, мурунку СССРдин көпчүлүк башка республикалары сыяктуу эле жабык өлкө болгон, тышкы экономикалык операцияларга киришкен эмес (экспорт-импорт). Бардык экспорттук-импорттук операциялар Москванын көрсөтмөсү менен гана ишке ашырылган;

2. *Пландуу экономиканын реформаланышы.* Мурунку СССРдин экономикасын реформалоо зарылдыгынын бышып жетилиши пландоо шартында калыптанган өлкөнүн экономикалык түзүмүнүн жасалма мүнөзүнүн тышка чыгышына шарт түздү. СССРдин кулашы Кыргызстандын көпчүлүк ишканаларынын экономикалык байланыштарынын бузулушуна, натыйжасыздык көйгөйлөрүнүн топтолушуна, жаңы рыноктук шарттарга ыңгайлашпагандыкка алып келди. Ошондуктан КР экономикасын түп-тамырынан реформалоо зарыл болгон, жана бул өлкөнүн ИДПсынын кескин төмөндөшүнө, өзгөчө өнөр-жайында реформалардын башында эле 3 эсе кыскарышына алып келген. КРнын экономикасында 90-жж. төмөндөө процессин э.и.д. Джаманкулов Б.С. монографиясында терең караган [Джаманкулов Б.С. Промышленная политика суверенного Кыргызстана [Текст] / Б.С. Джаманкулов. – Бишкек: «Триада Принт», 2017. – 234 б. - Б. 52-57];

3. *Өзүбүздүн мунай азыктарын өндүрүүнүн таңкыстыгы.* 21-кылымда мунай жана мунай азыктары эң маанилүү экономикалык ресурстар болуп саналып, өндүрүлгөн товарлар менен кызматтардын көпчүлүгүнүн баасынын калыптанышына түздөн-түз таасирин тийгизет;

4. *Өлкөнүн тоолуу рельефи* темир жол тармактарын курууга мүмкүндүк бербейт, ошондой эле деңиз жана океан портторуна чыгуу мүмкүн эместиги ишканалардын логистикалык чыгымдарынын өсүшүнө алып келет;

5. Начар өнүккөн өлкөлөрдүн көйгөйлөрүнүн бешинчи себеби - *илимий-техникалык прогресс алардын пайдасына иштебей жаткандыгы.* Жогоруда айтылгандай, ал артта калган өлкөлөрдү атаандаштык артыкчылыктарынан ажыратып, артта калууну шарттайт. Бул жумушчу күчүнүн наркына, салыктарга, чийки заттын наркына тиешелүү, ага азыркы илим улам көбүрөөк алмаштыруучуларын таап баштады. *Салыштырмалуу артыкчылыктардын объективдүү мыйзамына ылайык начар өнүккөн өлкөлөрдө жумушчу күчүнүн наркы төмөн болуп, илимий-техникалык прогресстин тездик менен өнүгүү, автоматташтырылган өндүрүштөрдү иштеп чыгуу шарттарында акырындык менен өзүнүн күчүн жоготот.* Нобель сыйлыгынын лауреаты В. Леонтьев илимий изилдөөлөрүндө салыштырмалуу чыгымдар теориясынын пайдалуулугун жана маанилүүлүгүн таануу менен, ошол эле учурда анын

чектелүүлүгүн белгилейт [Леонтьев, В. Избранные статьи [Текст] / В. Леонтьев. - СПб.: Изд. газеты «Невское время», 1994. – 368 б.]. Некрасов В.А.: «Кыргызстандагы абалдын принципиалдуу айырмачылыктарын эске алуу маанилүү. Азыркы Кыргызстанды өнүктүрүүнүн стратегиясын түзүүдө кимдир-бирөөлөр таянып жаткан Д. Рикардонун эркин соода теориясы да, салыштырмалуу чыгымдар мыйзамы да бүгүнкү күндө олуттуу өзгөрүүлөргө туш болгон» деп эсептейт [Некрасов, В.А. Влияние современной таможенной системы на развитие международных экономических отношений [Текст] / В.А. Некрасов. - Бишкек: КРСУ, 2010. – 263 б., Б.158].

Натыйжа катары, бул өлкөлөрдө өзүнчө анклавдар түзүлүп, ал жерде чет өлкөлүк капиталга негизделген алдыңкы технологиялар колдонулууда, бирок өлкөнүн өнүгүүсү үчүн зарыл болгон экономикалык тармактар кыйроо абалында турат же такыр эле жок (жогорку кошумча нарк түзүлгөн иштетүү өнөр жайынын айрым тармактары).

6. Кесиптик менеджменттин калыптанышына жана өнүгүшүнө, жеке жарандардын топтоолорун калыптандырууга жана мамлекеттик башкаруунун натыйжалуулугуна тоскоолдук жараткан коомдогу трайбалисттик-общиналык көз караш. Мындай *салттар капиталды бааштапкы топтоону жана улуттук бизнестин өнүгүшүн кечеңдетет.*

Көрсөтүлгөн алты фактор экономикалык өнүгүүдө артта калуунун башкы себептери болуп эсептелет, алардан тышкары бир топ кошумча факторлор да бар. Бул биздин өлкөнүн башка ийгиликтүү өлкөлөрдөн көз карандылыкка киришине шарт түзөт.

Инвестициялык процесстерди экономикалык процесстердин бир бөлүгү катары, экономиканын трансформациялануу шарттарында инвестициялык-инновациялык өнүгүүсү методологиясын пайдаланып толугураак изилдөөгө болот.

Трансформациялануу шарттары экономиканын кайра курулушу жана ачык рыноктун жаңы мүмкүнчүлүктөрү менен шартталган *инвестициялык ресурстарды калыптандыруунун спецификалык факторлорун калыптандыруу* мүмкүндүгүн аныктайт. Аларга эл аралык соодага катышуу, кызмат көрсөтүү секторун өнүктүрүүнүн өлкө ичиндеги потенциалы, инвестициялык ресурстардын (каржы, эмгек) экономиканын бир секторунан экинчисине эркин которулушун камсыз кылуу, жумушчу күчүнүн ашыкчалыгы, сактоолордун жетиштүү деңгээли жана аларды инвестицияларга трансформациялоо, өндүрүштүк факторлордун жогорку өндүрүмдүү секторлордун үлүшүнүн аздыгы, чийки зат ресурстарынын сатылышы кирет.

1. Эл аралык соодага катышуу. Улуттук экономикада ресурстарды пайдалануунун натыйжалуулугун көтөрүү салыштырмалуу артыкчылыктар принцибинин негизинде ишке ашат. Анткен менен бул факторду пайдалануу абдан ойлонулуп жасалышы керек. Бир жагынан, чек аралардын ачыктыгы татаал жогорку технологиялуу продукцияны өндүрүүдө жарым фабрикаттарды жана комплектөөчүлөрдү эркин ташып кирүүгө мүмкүндүк берет, бул глобалдык чынжырга катышууну мүмкүн кылат. Экинчи жагынан, өндүрүштүн

глобалдык чынжырына кошулуу жана топтолгон тажрыйбанын, технологиялардын трансферинин негизинде инновациялык ишканаларды түзүүгө стимул жасоо боюнча максаттуу программаларсыз ашыкча ачыктык жергиликтүү рынокто бир аз үстөк менен сатуу же реэкспорттоо максатында ата мекендик ишкерлер даяр чет элдик товарларды ташып кирүү менен гана алектенип калган абалга алып келиши мүмкүн.

Кыргызстандын географиялык абалы (Кытай, Казакстан жана Өзбекстан менен жалпы чек аралардын болушу) артыкчылыктуу чөйрө катары эл аралык сооданы тандоо зарылдыгын шарттайт. Өлкөбүз кытай товарларынын реэкспортунан бир топ пайда алды, бирок алынган пайда кандайдыр-бир перспективдүү тармактардын экономикалык жана инвестициялык өнүгүүсүнө толугу менен шарт түзбөйт. ЕАЭБге кирүү менен бул чөйрө өзгөчө шарттарды албай калат, мындан улам, бул тармактын инвестициялык ресурстарын перспективдүү тармактарга кайра багыттоо зарылдыгы келип чыгат.

2. Кызмат көрсөтүү секторунун өлкө ичиндеги потенциалы. КР өткөөл экономикасында экономикалык өсүү кобүнчө кызмат көрсөтүү чөйрөсүнүн, анын ичинен сооданын өнүгүшүнүн эсебинен камсыз кылынып келди. Пландуу экономика мезгилинде бул чөйрөнүн өнүгүшү чектелген, анткени ал аз өндүрүмдүү деп эсептелген. Кызмат көрсөтүү чөйрөнүн чөйрөсүнүн жолунда тоскоолдуктардын жоюлушу анын катуу өнүгүшүнө өбөлгө түздү. Азыркы мезгилде кызмат көрсөтүү секторунун өлкөнүн ИДПсындагы үлүшү 47%, анын ичинен туристтик тармак 2,9% түзөт (2015-ж. 4,7%). Экономикалык өсүүнүн бул фактору пландуу экономикадан рынокко өтүп жаткан өлкөлөргө гана таандык, анткени экономикасы арттка калган башка өлкөлөрдө башынан эле кызмат көрсөтүү чөйрөсүн өнүктүрүү жолунда тоскоолдуктар жок болгон.

3. Инвестициялык ресурстардын (каржылык, эмгектик) экономиканын бир секторунан экинчисине эркин өтүшүн камсыз кылуу. Бул механизм мамлекеттин стимул жасоо чараларына ишкерлердин тийиштүү реакциясын камсыз кылуу үчүн керек, алар өз кезегинде экономиканын түзүмүн оптималдаштыруу жана атаандаштыкка жөндөмдүү экономиканы түзүү үчүн иштелип чыгат. Мындай механизм Кыргызстанда ишкердик ишмердүүлүктү жөнгө салган негизги мыйзамдарга жана ченемдик актыларга, анын ичинен жаңы бизнести каттоого алуу процедурасына, салыктык жөнгө салууга жана колдонулган бажы режимине ж.б. негизделет. Эркин агым экономиканын тармактарынын өнүгүшүн жөнгө салуу үчүн негиз түзүү менен иш жүзүндө иштеп жатат.

4. Кыргызстанда, башка айрым постсоветтик өлкөлөр сыяктуу эле, жумушчу күчү ашыкча. Бул өткөөл экономикалардын мүнөздүү белгиси болуп саналат, анда советтик мезгилден бери сакталып келген жогору билим деңгээли (дээрлик 100%-дык башталгыч билим, орто кесиптик жана жогорку кесиптик билими бар адамдардын жогорку үлүшү). Андан тышкары, Кыргызстанда оң демографиялык динамика байкалууда (көз карандысыздык мезгилинде калктын орточо жылдын өсүшү 2,1%).

КР УСК маалыматына ылайык, биздин өлкөдө расмий жумушсуздук эмгекке жарамдуу калктын 5,8% түзөт (2020-ж). Мында иш менен камсыздалуу деңгээли 1991-ж. 75,7%дан 2020-ж. 56,6% төмөндөдү. Калктын иш менен камсыз болуу деңгээлинин төмөндөшү жумушчу күчүнүн жалпы санынын өсүү фонунда жүрүп жатат, ал 1 млн. 754,2 миң адамдан (1991-ж.) 2020-жылы 2 млн. 595,4 миң адамга көбөйдү [30 лет независимости Кыргызской Республики: цифры и факты. КР Улуттук статистика комитети [Текст]. - Б., 2021]. Бул жумушсуздуктун расмий эмес формасынын масштабдарын көрсөтөт. Расмий эмес жумушсуздук социалдык коргоо расмий органдарына кайрылбаган эмгекке жарамдуу адамдардын эсебинен түзүлөт. Ага мигранттар, көмүскө экономика менен алектенген адамдар кирет. Жашыруун жумушсуздук – бул жагымдуураак чөйрөлөргө жумушка кирүү мүмкүндүгүнүн жоктугунан улам аргасыздан кандайдыр-бир иш менен алектенүү. Мисалы, көп сандаган ЖОЖдор жашыруун жумушсуздук фактысын көбөйтөт. Булар расмий катталган иштегендер (иш менен алек болгондор) болгон менен, иш жүзүндө рынокто аз талап кылынган продукцияны чыгарышат. КР ЖОЖдорунун бүтүрүүчүлөрүнүн ишке орношуу көрсөткүчү расмий алганда 47% азыраак, расмий эмес цифра мындан да төмөн. Ошол эле мезгилде, эркин жумушчу күчүнүн квалификациясын өзгөртүп, аны колдонуу экономиканын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн бекемдөөгө көмөк көрсөткөндөй экономиканын жаңы секторлоруна ишке тартууга болот.

5. Миграция. Анча өнүкпөгөн өлкөлөрдө, ошондой эле Кыргызстанда, жумушсуздуктун жогору болушу эл аралык миграциядан пайда алуу мүмкүндүгүн билдирет. Миграциянын натыйжасында өлкөгө валюта келип түшүүлөр көбөйөт, ички суроо-талап жогорулайт, жана сунушту өнүктүрүү мүмкүндүгү пайда болот. Мында, миграциядан социалдык жоготуулар минималдаштырылып, мигранттар барган өлкөсүнүн тилин жана маданиятын билиши керек. Кыргызстан, БДСУ менен ЕАЭБтин мүчөсү катары, эмгекти эл аралык бөлүштүрүүдөн белгилүү пайда алуу менен өсүүнүн ушул факторун жакшы пайдалана алат.

6. Сактоолордун жетишерлик деңгээли жана аларды инвестицияларга трансформациялоо. Бул көйгөй ушул изилдөөнүн 5.1-пунктунда кеңири каралды. Кыргызстанда финансылык шаймандар аркылуу инвестицияларга трансформациялоо зарыл болгон калктын топтоолорунун деңгээли жетишерлик жогору.

7. Трансформациялануучу экономикаларга өндүрүштүк факторлордун өндүрүмдүүлүгү төмөн секторлордун үлүшү жогору болуу менен өндүрүмдүүлүгү жогору секторлордун үлүшүнүн аздыгы мүнөздүү. Чет өлкөлүк технологиялардын трансферин активдештирүү жолу менен экономиканын натыйжалуулугун көбөйтүүгө болот.

8. Трансформациялануучу экономикалар, өлкөдө тигил же бул жаратылыш ресурсунун болушуна карап чийки зат ресурстарын сатууну өсүү фактору катары колдонушат. Россия, Казакстан, Азербайжан жана Түркмөнстан

өздөрүнүн инвестициялык жана керектөөчүлүк коомдук чыгымдарынын басымдуу бөлүгүн мунай жана газ сатуу менен жабышат. Кыргызстан мындай чийки зат ресурсу катары көз карандысыздык жылдарында алтындын запасын пайдаланып келди. Өз кезегинде, чийки зат ресурстарын сатуудан келип түшкөн каражаттар кандай пайдаланылып жаткандыгына карап өлкө үч натыйжаны алышы мүмкүн:

а) казып алуу тармактарына лицензия берүү же түздөн-түз башкаруу процесси коррупцияга мүмкүндүк түзүү менен ачык-айкын эмес болсо, өлкөнүн экономикасы бюджетке жетишсиз кирешелер түрүндө кыска мөөнөттүк импульс алат (кен байлыктарга лицензияны сатуу, бюджетке салыктык жана салык эмес келип түшүүлөр, тейлөө секторлорунун өнүгүшү – транспорт, коомдук тамактануу, турмуш-тиричилик камсыздоо продуктыларын кен казып алган жерлерге жеткирүү - түрүндөгү азыраак мультипликативдик эффект берет). Мындай кырдаал көпчүлүк коррупциялашкан экономикаларга, анын ичинен Африка өлкөлөрүнө мүнөздүү болуп, өлкөнүн бир топ артта калышына алып келет;

б) эгерде казып алуу тармактарына лицензия берүү же түздөн-түз башкаруу процесси ачык-айкын жүргөн болсо, коррупциялык аракеттер үчүн өбөлгөлөр жок болсо, өлкө көбүрөөк кыска мөөнөттүк өсүү эффектисин алат жана келип түшкөн каражаттарды пайдаланып перспективдүү тармактарга инвестиция жасоо мүмкүндүгүн алат. Бирок өлкө алынган каражаттарды жеп коюшу же перспективасы аз чөйрөлөргө инвестиция жасап, мисалы, чыгашалуу перспективасы жок мамлекеттик ишканаларга же жогорку кызматтагы чиновниктердин жакындарына таандык болгон, бирок менеджменти начар жеке ишканаларга дотация берип коюшу да мүмкүн;

в) лицензия берүүнүн ачык-айкындыгы натыйжалуу мамлекеттик жөнгө салуу менен коштолгон болсо, келип түшкөн каржы ресурстарынын басымдуу бөлүгүн перспективдүү инновациялык тармактарга салуу менен өлкөнүн экономикасы узак мөөнөттүк импульс алат. Мындан тышкары, бир нече кошумча кендерге лицензия сатуу менен, технологиянын трансферин пайдаланып (бул лицензия берүү шарттарында каралган болушу керек) өз алдынча андан ири кендерди иштеп чыга баштайт. Мындай кырдаал азыркы Россия, Казакстан жана Азербайжанга мүнөздүү, ал жерде кендерди иштетүүгө тартылган чет өлкөлүк инвесторлор жаңы технологиялык билимдерди калыптандырууга шарт түзүшөт.

Экономиканын түзүмдүк кайра курулушу жана ачык рыноктун жаңы мүмкүнчүлүктөрү менен менен шартталган инвестициялык ресурстарды калыптандыруунун көрсөтүлгөн спецификалык факторлорунун эффектиси көбүнчө кырдаалдан (тышкы саясий, ички саясий, социалдык жана башка) көз каранды болот. Аларды жигердүү пайдаланганда деле экономикалык өсүүгө оң таасир начарлайт. Ошол эле учурда, алардын инвестициялык ресурстардын өсүшү түрүндөгү жалпы эффекттин пайдаланууну башынан пландаштыруу, жана аларды инновацияларга пайдалануу, андан ары өнүгүшү узак мөөнөттүк

жана туруктуу өсүүнү камсыз кылышы мүмкүн болгондой атаандаштыкка жөндөмдүү бизнес-түзүмдөрүн калыптандырууга алып келүүгө жөндөмдүү. Мындай өсүү дүйнөлүк экономиканын өнүгүшүнүн негизги өзгөчөлүктөрүн пайдаланууга негизделген, анда бизнестеги инновациялык чечимдер ийгиликтүү атаандаштык күрөш үчүн негиз болуп саналат. Өз кезегинде, экономиканын инновациялык тармактарынын калыптанышы жана өнүгүшү тиешелүү институционалдык реформаларды жүргүзүүнү, инновациялык өнүгүү жолунда тоскоолдуктарды жоюу боюнча иш-чараларды талап кылат.

Инвестициялык климаттын абалы. Инвестицияларга мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн негизги формасы болуп КРнын «Инвестициялар жөнүндө» мыйзамынын 3-бөлүмүнө ылайык жагымдуу инвестициялык климатты түзүү саналат. Муну менен республика экономикага минималдуу кийлигишүү саясатын жүргүзүп, экономикалык жана инвестициялык процесстерди либералдаштырууга умтулуусун көрсөтөт. Бул позиция чет өлкөлүк инвестицияларды тартууга, ички инвесторлор үчүн комфорттуу шарттарды камсыз кылууга багытталган.

КР 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн улуттук программасында инвестициялык климат анын чечүүчү принциптеринин бири катары бөлүп көрсөтүлгөн. Инвестициялык климатты жакшыртуунун иштиктүү чарасы катары бизнесте көмүскөдөн чыгаруу сунуш кылынган. Стратегияны иштеп чыккандардын ою боюнча бизнесте көмүскөдөн чыгаруу кошумча инвестициялык ресурстарды калыптандырууга мүмкүндүк берип, бизнес-чөйрөнүн ачык-айкындыгын камсыз кыlamak, бул өлкөнүн инвестициялык жагымдуулугун көтөрүүнүн жолу болуп саналат. Азыркы мезгилде соода, тейлөө ж.б. чөйрөлөрдүн айландыруусунун көлөмүн эсепке алуу үчүн көзөмөл-касса машиналарын орнотууга аракет жасалып жатат. Инвестициялык климатты, биздин оюбузча, бизнестин айрым түрлөрүндө кездешкен криминалдашуунун деңгээлин төмөндөтүү менен бир топ жакшыртууга болот.

Мындан тышкары, Кыргыз Республикасын 2018-2040-жылдарга өнүктүрүүнүн стратегиясын ишке ашыруу улантылууда, анда, башка чаралардын арасында экономикалык жана каржылык укук бузуулар жаатындагы мыйзамдарды либералдаштыруу жана өнүктүрүү, кылмыш жазасына тартууну жазана төлөөгө алмаштыруу каралган [Кыргыз Республикасын 2018-2040-жылдарга өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы [Электрондук ресурс]. – Жеткиликтүүлүк режими: <http://www.president.kg/sys/media/download/52135/> - Аталышы экрандан, б. 71]. Бул адилет чечим экендиги анык, анткени инвестор өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө бардык тобокелчиликтерди толук алдын-ала көрө билбеши мүмкүн, ал эми оор көйгөйлүү кырдаалга туш келгенде кылмышкерлердин катарына кирбей, кырдаалды оңдоо мүмкүндүгүнө ээ болушу керек.

Өнүгүү стратегиясынын 6.6-маселесинде [Ошол эле жерде, б. 106] өлкөнүн технологиялык модернизациясына стимул жасоо каралган. Анткен менен өнөр жайынын технологиялык жаңыланышын конкреттештирүүчү схема, иш-чаралар сунуш кылынган эмес. Анын ордуна, бул жерде практикалык аракеттер

менен жарыктандыруу, таштанды чыгаруу, суу менен камсыздоо жана канализацияны тейлөө боюнча иштерди аткаруучу муниципалдык ишканалардын машина жана жабдуулары жаңыланат экендиги жазылган. Албетте, инфраструктураны өнүктүрүү керек, бирок экономиканын азыркы шарттарында мамлекеттик каражаттарды инфраструктурага инвестиция жасоонун эң башкы маселеси болуп конкреттүү өндүрүштүк объектилердин аракеттениши үчүн шарттарды түзүү саналат.

Шаарлардын инфраструктурасы модернизациялоого жана техникалык жаңылоого муктаж, бул жумушчу күчү, демек жалпы эле бизнес үчүн шарттарды түзүү талаптарына жооп берет дегенди билдирет. Бирок, биздин оюбузча, Стратегияда сунушталган муниципалдык ишканаларды технологиялык жаңылоого болгон көз караш шаарларда таштандыларды зыянсыздандыруу көйгөйлөрүн түп-тамырынан чечпейт, анткени бул чара аны калктуу конуштун сыртына ташып чыгууга гана шарт түзөт. Мындай инвестициялардан эффект кыска мөөнөттүк гана болот. Мындай машиналардын иштөө мөөнөтү чыккандан кийин, мурда болгон көйгөйлөр коомдук көңүл калууга себеп болуп, кайра кайтып келет. Стратегияда республиканын ири шаарларында *таштандыны кайра иштетүүчү ишканаларды* курууну өнүктүрүү каралса болмок. Мындай ишканалар таштандыны алып чыгуу жана аны кайра иштетүүчү заводго тапшыруу менен алектенген жеке компаниялардын пайда болушуна шарт түзмөк. Мындай салым жасоо салынган каражаттардын кайтарымдуулугун, инвестициядан мультипликативдик эффектени камсыз кыlamak. Андан тышкары, мындай иш-чаранын оң экологиялык эффектисин, ошондой эле өлкөнүн айлана-чөйрөнү коргоочу катары имиджинин жакшырышын белгилей кетүү зарыл.

Мындай жаңы технологиялар боюнча чет өлкөлөргө кайрылууда КР БУУнун Климаттын өзгөрүшү жөнүндөгү Рамкалык Конвенциясынын 4-беренесинин 5 жана 8-пункттарына кайрылса болот, КР ага 2000-жылы кошулган. Бул Конвенциянын жоболоруна ылайык, өнүккөн өлкөлөр өнүгүп келе жаткан өлкөлөргө экологиялык жактан таза технологиялардын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу боюнча бардык мүмкүн болгон чараларды ишке ашырууга милдеттенишет.

Жагымдуу инвестициялык климатты калыптандыруу, КР 2018-2040-жж. өнүктүрүү стратегиясында каралгандай, көбүнчө тиешелүү мыйзамдарды жана башка ченемдик актыларды кабыл алуу жолу менен ишке ашырылат. Ошондуктан инвестициялык ишмердүүлүктү жөнгө салуучу жана инвестициялык чөйрөнү калыптандыруучу негизги мыйзамдарды жана ченемдик актыларды карап көрөлү.

КРнын «Инвестициялар жөнүндө» мыйзамынын онунчу пункту «Өзгөчө инвестициялык режим» түшүнүгүн камтыйт, ал КР Министрлер кабинети тарабынан мамлекеттик кепилдиктер каралган атайын режимди билдирет. Мындай режим инвесторлор үчүн жагымдуу инвестициялык чөйрөнү түзүүнү көздөйт. Андан тышкары, 2-беренеде Инвестициялар жөнүндө мыйзамга

өзгөртүүлөр же толуктоолор киргизилген, же КРнын салык мыйзамдары өзгөргөн учурда он жылдын ичинде турукташтыруу жөнүндө макулдашууга кол койгон инвестор негизги салыктарды жана салыктык эмес төлөмдөрдү төлөө боюнча өзү үчүн эң жагымдуу шарттарды тандап алуу укугуна ээ болот. Аталган иш-чара кандайдыр-бир деңгээлде инвестор үчүн мыйзам чөйрөсүнүн стабилдүүлүгүн камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Инвестициялык климаттын жагымдуулук көрсөткүчтөрүнүн бири болуп ишкердик субъектилеринин ишмердүүлүгүн текшерүүнүн тездиги жана мыйзамдуулугу саналат. Текшерүүлөрдүн жардамында жасалган бизнеске административдик басымды минимумга жеткирүү керек. КРнын Өкмөтүнүн 2007-жылдын 6-ноябрындагы № 533 токтому менен бекитилген "Ишкердик субъектилерин текшерүүнү жүргүзүү тартиби жөнүндөгү" жобого ылайык, ишкердик түзүмдөрүнүн ишмердүүлүгүн текшерүү тийиштүү ведомство тарабынан бекитилген текшерүүлөр планына ылайык гана ишке ашырылышы мүмкүн. Өз кезегинде, мындай план ишкердикти өнүктүрүүгө кызыкдар болгон Экономика жана коммерция министрлиги менен сөзсүз түрдө макулдашылышы керек. Текшерүүчү органдардын саны чектелүү, жана алардын санын мындан ары кыскартуу боюнча иш алынып барууда.

Текшерүү органдарынын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн, ошондой эле бизнес-процесстерге ашыкча мамлекеттик кийлигишүүнү азайтуу үчүн бизнестин тигил же бул тармагын текшерүүнүн кандай мезгилдүүлүгү оптималдуу болуп саналарын аныктоого мүмкүндүк берген атайын критерийлер иштелип чыккан жана кабыл алынган [Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2012-жылдын 18-февралындагы № 108 «Ишмердүүлүк аракет жүргүзүүдө тобокелчилик даражасын баалоонун критерийлерин бекитүү жөнүндө» токтому. - Бишкек, 2012. [Электрондук ресурс] – Жеткиликтүүлүк режими: http://mineconom.gov.kg/storage/documents/132/15396010215bc4727d23b59_word.doc].

Демек, өз ишмердүүлүгүндө КРнын мыйзамдарынын жоболорун сактаган ак ниет ишкер текшерүүчү түзүмдөрдүн өзүм билемдигинен атайын мыйзамдар менен корголгон. Иш жүзүндө ишкердик ишмердүүлүктү жөнгө салуучу юридикалык нормалар ар кандай нааразычылыктарга жана сындарга туш болууда. Биринчиден, мындай мыйзамдар татаал болуп эсептелет, анткени көптөгөн мыйзамдарды, анын ичинде КРнын Салык кодексин камтыйт, анда бир топ карама-каршылыктуу жоболор бар. 2022-жылдан тартып КРнын ишкердик субъектилери көзөмөл-касса машиналарын колдонууга милдеттендирилди. Экинчиден, тигил же бул ишкерди тескөөчү текшерүү органдарынын көптүгү көбүнчө бир эле каталарды бир нече жолу аныктап бериши мүмкүн. Үчүнчүдөн, текшерүү органдарынын кызматкерлеринин төмөн эмгек акысы коррупциялык аракеттерге ж.б. өбөлгө түзөт.

Биздин оюбузча, текшерүүлөрдү көзөмөлдөөнүн натыйжалуулугун андан ары жогорулатуу үчүн Экономика министрлигинин Көзөмөлдөө-тескөө ишмердүүлүгүн жөнгө салуу секторунун административдик басымын жана ыйгарым укуктарын кыскартууга кызыкчылыкты күчөтүү зарыл.

Инвестициялык климатты начарлатуу фактыларын болтурбоо үчүн Өкмөттүн атайын токтому кабыл алынган, ага ылайык Экономика министрлиги КРнын ЖК тарабынан кабыл алынган мыйзамдардын, анын ичинен жөнгө салуу таасири бар мыйзамдардын анализин жүргүзөт. Аталган ченемдик актынын мазмунун иликтөө бул методика боюнча кабыл алынган мыйзамдарды талдоо механизми инвестициялык климаттын кандайдыр-бир аспектилерине тиешелүү болгон ченемдик-укуктук актыларды иштеп чыгуу жана кабыл алуу этабында потенциалдуу коррупциялык тобокелчиликтерди жана бизнес үчүн башка тоскоолдуктарды кыскартууга шарт түзөт деп тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

Мамлекеттик-жеке өнөктөштүк жөнүндө мыйзамды ала турган болсок, ал негизинен инфраструктуралык инвестициялык долбоорлорго колдоо көрсөтүүгө багытталган, жана өнөр жайындагы артыкчылыктуу инвестициялык долбоорлорду, анын ичинен инновациялык долбоорлорду камтыган эмес.

Инвестицияларды тартуунун иштиктүү механизмдеринин бири болуп мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин өздөрүнө караштуу жерлерде тартылган инвестициялардын көлөмүн көбөйтүүгө кызыкдарлыгын жогорулатуу саналат. 2005-жылы мындай механизмди ишке салууга аракет жасалган, КР Өкмөтүнүн 2002-жылдын 25-июлунда № 494 токтому кабыл алынган, анда министрликтер менен ведомстволордун инвестицияларды тартуу маселелери жана инвестициялык климатты жакшыртуу боюнча жүргүзгөн ишмердүүлүгүн баалоо критерийлерин пайдалануу каралган. Мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгүн баалоонун мындай методикасын мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин ишмердүүлүгүн баалоонун жаңы критерийлерин иштеп чыгууда үлгү катары колдонууга болот.

Кыргызстанда инвестициялык өнүгүү саясатын ишке ашыруучу негизги мамлекеттик түзүм болуп КРнын Экономика жана коммерция министрлиги саналат, ал өлкөдөгү инвестициялык климаттын анализин жүргүзөт, анын абалы жөнүндө коомго жеткиликтүү отчет жасайт [257], анда инвестициялык ишмердүүлүккө шыктандыруу жана колдоо көрсөтүү үчүн Өкмөт тарабынан кабыл алынып жаткан негизги иш-чаралар көрсөтүлөт. Жагымдуу инвестициялык климатты түзүүгө өлкөдөгү коррупциянын деңгээли олуттуу таасирин тийгизет.

КРнын «Коррупцияга каршы туруштук берүү жөнүндө» мыйзамында каралган ченемдер негизинен декларативдик мүнөздө. Бул анда «коррупция» термининин анык чечмелениши жок, коррупцияга каршы иш-чараларды ишке ашыруу механизмдери көрсөтүлгөн эмес, анын ичинен мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары аларга таянып өздөрүнүн кабыл алууда коррупциялык элементтер камтылган чечимдерин кайра карап чыга турган ченемдер камтылган эмес экендигин билдирет. Аталган мыйзам коррупция менен күрөшүү системасынын жетишсиздик эмес материалдык-техникалык камсыздалышынан улам толугу менен ишке ашырылбай келет. Алсак, 17 «Коррупциянын алдын алууну жана ага каршы аракетти каржылык

жана материалдык-техникалык камсыздоо» беренесинде тиешелүү ресурстар камсыздоо бюджеттик каражаттардан жүргүзүлөт деп көрсөтүлгөн менен, атайын жана жетиштүү каражаттарды бөлүп берүү каралган эмес. Булагы катары эл аралык уюмдардын жана донор-өлкөлөрдүн тартылган ресурстарынын көрсөтүлүшү коррупция менен күрөштү материалдык камсыздоо көйгөйүн милдеттүү эмес жана шайкеш келбеген процесстердин катарына кошот.

Аталган мыйзамдын кемчиликтери жөнүндө Чыгыш Европа жана Борбор Азия өлкөлөрү үчүн коррупция менен күрөшүү боюнча ОЭСР Антикоррупциялык тармагынын иш-аракеттеринин Стамбул планынын мониторингинин жана 4-раундунда айтылган.

«Атаандаштык жөнүндө» мыйзамда борбордук да, жергиликтүү да бийликке ишкердик түзүмдөрүнүн ишмердүүлүгүн чектөөгө, кайсы бир ишкерлер үчүн дискриминациялоочу же жагымдуу шарттарды түзүүгө тыюу салган ченемдер камтылган. Бул мыйзам артыкчылыктуу инвестицияларга мамлекеттик колдоо көрсөтүү мүмкүнчүлүктөрүн чектейт.

КРнын жаңы Салык кодексинде бизнес-коомчулук менен талкуунун жыйынтыгында бир нече оң ченемдер кабыл алынган, анын ичинде:

- Жогорку технологиялар паркынын резиденттерине карата колдонулган киреше салыгынын жеңилдетилген ставкасы 5% өлчөмүндө өзгөртүүсүз калтырылган;

- салыктар боюнча карызы бар ишкердин чет өлкөгө чыгуусуна тыюу салууну сот инстанцияларынын тийиштүү чечими болсо гана колдонууга болот;

- ата мекендик ишкерлердин ишмердүүлүгүнө стимул жасоо үчүн жаңы СКда сатуудан алынган салыкты 2 % дан 1% га түшүрүү каралган. Андан тышкары, тигүү, зергерчилик, авиация тармактарынын субъектилерине салыктык жеңилдиктер каралган, электробустарды өндүрүү жана ташып келүү боюнча долбоорлор НКСтен бошотулат;

- ата мекендик өндүрүүчүлөрдүн экспорттук ишмердүүлүгүнө стимул жасоо максатында алар үчүн товарларды экспорттоодо НКСты кайтаруунун жеңилдетилген механизми киргизилүүдө.

Коррупция менен күрөшүүнүн вектору боло турган документ - 2021-2024-жылдарга Коррупцияга каршы туруштук берүү боюнча мамлекеттик стратегияда коррупциянын деңгээлин төмөндөтүү боюнча иш-чаралардын комплекси каралган. Ошол эле учурда, биздин оюбузча, документте коррупция менен күрөшүүнүн мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин эмгек акысын жогорулатуу сыяктуу механизмине жетишерлик көңүл бурулган эмес. Мында, мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин эмгек акысын жогорулатуунун резерви болуп Өкмөттүн түзүмүн түп-тамырынан оптималдаштыруу саналат, анда номиналдык функцияларды аткарган түзүмдөр дагы деле көп. Мисалы, кызматкерлердин штаты чоң болгон Айыл чарба министрлиги бир топ кыскартылган. КРнын ЖКнын 7-чакырылышынын депутаттарынын саны бир топ азайтылса болмок. Облустук ыйгарым укуктуу

өкүлчүлүктөрдүн аппараттары КРнын УСКнын облустук бөлүмдөрүнүн дублеру болуп калышкан. Мамлекеттик башкаруу жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу кызматкерлерин коррупциясыз ишмердүүлүккө карата шыктандыруунун так жана иштиктүү механизми жок.

Ишкерлер тарабынан мамлекеттик сатып алуулар системасы боюнча товарлар менен кызматтарды жеткирүү келишимдерин аткарууда аларды бир нече текшерүү органдары текшериши мүмкүн, алар жетишерлик деңгээлде ресурстар менен камсыз болбогондуктан, ишкерден материалдык пайда алууга умтулушат. Калктын мамлекеттик органдарга ишеним индекси - төмөн, муну калкты сурамжылоонун маалыматтары тастыктайт: 2020-жылдын экинчи жарым жылдыгында ИИМге ишеним деңгээли 100 баллдан 20,1 баллды, Каржы министрлигине – 18,9 баллды, Экономика министрлигине – 15,1 баллды, Саламаттыкты сактоо министрлигине – 25,4 баллды, Мамлекеттик салык кызматына – 20,8 баллды, Мамлекеттик бажы кызматына 3,6 баллды түзгөн [Калктын ишеним индекси. КР УСКнын сайтынан материалдар [Электрондук ресурс]. – Жеткиликтүүлүк режими: <http://www.stat.kg/ru/indeks-doveriya-naseleniya/> - Аталышы экрандан]. 2021-жылдын биринчи жарым жылдыгында ИИМге ишеним 100 баллдан 22,9 балл, Экономика жана каржы министрлигине - 17,2 балл, Саламаттыкты сактоо жана социалдык өнүгүү министрлигине - 21,2 балл, жаңыдан түзүлгөн Кыргыз Республикасынын Инвестициялар министрлигине 21,4 балл [ошол эле жерде].

2014-жылы кабыл алынган «Мамлекеттик органдардын коомдук кеңештери жөнүндө» мыйзамына ылайык бардык министрликтер менен ведомстволордо коомдук кеңештер (байкоочу, камкорчу кеңештер ж.б.) түзүлгөн, бирок өздөрүнүн потенциалын толугу менен колдонбой келет. Коомчулуктун потенциалын пайдалануу идеясы калыптанып калган трайбалисттик-общиналык жана коррупциялашкан мамилелер шарттарында иштебейт. Иш жүзүнө мындай кеңештердин көпчүлүгү формалдуу түрдө эле түзүлгөн, алар түзгөн отчеттор Коопсуздук кеңешине, Башкы прокуратурага же Өкмөттүн аппаратына формалдуу жооп берүүгө айланган.

Эл аралык стандарттарга ылайык, КРнын Эсеп палатасы мамлекеттик уюмдарда бюджеттик каражаттарды максаттуу пайдалануунун аудитин гана эмес, алардын ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугунун да аудитин жүргүзүшү керек. Мамлекеттик түзүмдөрдүн ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун баалоо мамлекеттик кызматкерлердин катарына ийгиликтүү башкаруучулардын жана адистердин келишине шарт түзмөк. Мындай чара мамлекеттик түзүмдөрдө менеджментти жакшыртуу үчүн зарыл, инвестициялардын келишин көбөйтүүгө жана экономикалык өнүгүүгө өбөлгө түзүшү мүмкүн. Бирок бүгүнкү күндө мындай аудит жүргүзүлбөйт; эксперттер ал үчүн Эсеп палатасы керектүү потенциалга, каражаттарга жана билимге ээ эмес деп эсептешет.

Кыргыз Республикасында бизнес ачуу үчүн жагымдуу шарттар түзүлгөн, бирок аны жабуу – иш жүзүндө жеңил иш эмес. Ал үчүн көп процедуралардан өтүү зарыл, мисалы, бардык иштеп жаткан банктардан ишкердин счетторунун бар экендиги тууралуу тактама чогултуу керек болот. Бул жооптуу мамлекеттик

органдар тарабынан коррупциялык аракеттер үчүн өбөлгөлөрдү түзөт, ишкерлердин убактысынын натыйжасыз жумшалышына алып келет.

Көпчүлүк ишкерлерди бизнес жүргүзүү шарттары канааттандырбайт. 2020-жылы Бүткүл дүйнөлүк банк Кыргызстанга Doing Business рейтингин боюнча 80-орунду ыйгарган, бул 2019-жылга салыштырмалуу 10 пунктка төмөн.

Өлкөдө коррупциянын деңгээлин төмөндөтүүгө Парламенттин иши да шарт түзбөйт. КРнын Парламентинин курамын изилдөө [«Жогорку Кеңеш: натыйжалуулук жана ачык-айкындуулдук маселелери» отчету // [Электрондук ресурс]. – Жеткиликтүүлүк режими: <http://elpikir.kg/projects/24-zhogorkukenesh-voprosy-effektivnostii-prozrachnosti.html> - Аталышы экрандан; б. 25], Парламентте мурунку чиновниктер менен бизнесмендердин үлүшү көбөйүп жатканын көрсөттү, V чакырылыштагы Парламентте алардын үлүшү 62% түзгөн. Демек, бул жерде бийликти «менчиктештирүү» процесси уланууда. Мындай Парламент, тилекке каршы, иш жүзүндө өзүнүн негизги жумушу деп экономикалык өнүгүүнүн институционалдык негиздерин калыптандырууну эмес, тар жеке кызыкчылыктарды коргоону эсептейт. КРнын ЖКнын алтынчы чакырылышында бул көрсөткүч КР 73% жеткен. Бул депутаттар жардамчы, кеңешчи катары кесипкөй эмес адамдарды тартат экендиги белгилүү, жана бул Парламенттин ишинин натыйжалуулугунун андан бетер азайышына алып келет.

Инвестициялык климатты укуктар теориясынын же «менчик тутамы» жоболоруна ылайык жакшыртуу керек. «Менчик тутамы» кандайдыр-бир элементинин бузулушу сөзсүз түрдө ошол өлкөдөн инвесторлордун баш тартуусуна алып келет, ал эми инвестициялык жигердүүлүктүн төмөндөшү экономикалык өсүүнүн төмөн темптерине алып келет. Саясий элитанын алмашуусу инвесторлордун менчик укуктарынын ар кандай бузулууларына, анын ичинде чет өлкөлүк инвесторлордун менчигинин улутташтырылышына алып келген Пакистан, Индонезия, Чили, Венесуэла, Мексика сыяктуу айрым өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн тажрыйбасы буга мисал болот, анын натыйжасында бул өлкөлөрдө экономикалык өсүү темптери бирде ылдамдап, бирде кескин жайлап, алардын өкмөттөрүнүн жүргүзгөн экономикалык жана инвестициялык саясатын чагылдырат. Кыргызстанда Кумтөрдү улутташтыруу, албетте, инвесторлордун, эң оболу, чет өлкөлүк инвесторлордун бир аз чочулашына алып келет. Бул жеке менчикти улутташтыруунун жалгыз эле учуру болгон менен, ири инвестициялык долбоор, ошондуктан бул инцидент тууралуу маалымат потенциалдуу чет өлкөлүк инвесторлорго белгилүү болот. Мындан тышкары, 2021-жылга чейин улутташтыруунун белгилүү учурлары жок болгонуна карабастан, Кыргыз Республикасынын экономикасында рейдерлик, мамлекеттик органдардын тез-тез жана кээде негизсиз жүргүзгөн текшерүүлөрү, натыйжасыз жана коррупциялашкан сот системасынын чечимдери түрүндөгү инвесторлордун укуктарынын көп сандаган бузулуулары байкалат.

Чет өлкөлүк инвесторлордун кызыкчылыктарын сактоо, жаңы инвестициялык долбоорлорду, жаңы инвесторлорду тартуу үчүн, эгерде ал улуттук мыйзамдарга жана эл аралык ченемдерге ылайык ишке ашырыла турган болсо, жеке менчиктин кол тийбестигине мамлекеттик кепилдиктер талап кылынат.

Инвестициялык климат маселелерине кошумча инвесторлор логистикалык инфраструктуранын болушу жана өнүккөндүгү факторуна өзгөчө маани беришет. Өнүккөн логистикалык инфраструктура өндүрүлгөн товарды өлкөнүн региондорунда ашыкча чыгымдарсыз сатууга мүмкүндүк берет, ошондой эле экономиканын экспорттук мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет. Көбүрөөк инвестицияларды тартууну каалаган өлкөлөр логистикалык инфраструктурага көп каражаттарды салат, анын ичинде мамлекеттер аралык макулдашуулардын алкагында. Кыргызстан үчүн бул, мисалы, «Бир алкак – бир жол» сыяктуу долбоорлор, ЕАЭБтин алкагындагы макулдашуулар ж.б.

Инновациялык инфраструктуранын болушу менен иштешинин маанилүүлүгү диссертациялык изилдөөнүн 3-бөлүмүндө кеңири каралган.

Начар өнүккөн өлкөлөрдө инвестицияларды мамлекеттик жөнгө салуунун ролун жогорулатуунун коомдун эсебинен инфраструктурага, илимий изилдөөлөргө инвестиция салууда чагылдырылган объективдүү зарылдыгы инвестициялык процесске кийлигишүү зарылдыгын аныктайт, муну менен неоклассикалык теориянын негизги постулаттары – эркин рынокту пропагандалоо жана мамлекеттик кийлигишүү деңгээлин төмөндөтүү четке кагылат.

Инвестициялык процесске мамлекеттик кийлигишүүнүн рационалдуулук маселелерин карап чыгып, классицизмдин эң абройлуу тарапкери Л. фон Мизес бизнес-процесстерге ар кандай мамлекеттик кийлигишүү табияты боюнча зыяндуу, бизнес тарабынан ресурстарды нормалдуу пайдаланууга тоскоол жаратат, жана акыр аягында экономикалык кризиске алып келет деп эсептейт экендигин белгилей кетели. Иш жүзүндө ал банктык-өнөр жайлык өнүгүү теориясын негиздеген, ага ылайык саясатчылардын банктык пайыздык ставкаларды төмөндөтүү жолу менен экономикалык өсүүгө стимул жасоо боюнча аракеттери экономикалык кризистерге жана андан аркы стагнацияга алып келет.

Бир караганда бул – рынок процесстерин жөнгө салуу боюнча мамлекеттик демилгелердин орунсуздугунун сонун далили. Азыркы экономист-окумуштуулардын бир бөлүгү Л. фон Мизестин рецепти азыркы шарттар үчүн да бирден-бир туура деп эсептешет. Кыска мөөнөттүк экономикалык циклдер теориясы изилдөөлөрдүн маанилүү илимий натыйжасы болуп саналат. Анткен менен бул – калыпка түшкөн, рыноктун өнүккөн, жетиштүү каржы, киши, технологиялык жана чийки зат ресурстарынын болушун жана натыйжалуу пайдаланылышын камсыздаган институттары калыптанган жана иштеп жаткан бизнес-процесс үчүн рецепт экендиги анык. Азыркы Европа үчүн ошондуктан бул теория да абдан актуалдуу. Бирок Европа өлкөлөрүндө да мамлекеттик

коомдук кайталап өндүрүүнүн дээрлик бардык чөйрөлөрүнө жигердүү кийлигишүүсү байкалат. Поланьи К., мисалы, таза рынок экономикасын узак убакыт аракеттенүүгө жөндөмдүү эмес толук утопия деп эсептейт, киши жана жаратылыш субстанциясын бурмалабай, ал адамдын эле эмес, анын жашоо чөйрөсүнүн да толугу менен жок кылынышына алып келет [Поланьи, К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени [Текст] / К. Поланьи. - СПб.: Алетеия, 2002. - 210 б., б. 14].

Неоклассикалык багыттын калыптануу шарттарын эске алуу зарыл. Неоклассикалык кыймыл марксизмдин жогорулап жаткан таасирине, тактап айтканда анын капиталисттерди коомдун зыянкечтерине теңеген бөлүгүнө жооп катары келип чыкканы белгилүү. Чындыгында бул экономикалык ойлордун өнүгүүсүндөгү эки чек. Кагазда бул эки теория тең далилденгендей көрүнгөн менен, иш жүзүндө либерализм менен рыноктук жөнгө салуунун өзүнчө симбиозу талап кылынат. Бул теориялардын бирөөсүн таза түрдө колдонуу натыйжада кайталанган кризистер менен туруксуз рыноктук системага (неоклассикалык рецепттин мүмкүн болгон натыйжасы) же атаандаштыкка жөндөмдүү социализмге (марксисттик рецептти толугу менен ишке ашыруунун мүмкүн болгон натыйжасы) алып келет.

КР УИАнын Экономика институтунун окумуштууларынын э.и.д Дыйканбаева Т.С. жетектеген тобу тарабынан мамлекеттин экономикалык процесстердеги ролу, мамлекеттин экономикага кийлигишүүсүнүн деңгээли жана формалары талданган [Дыйканбаева Т.С. ж.б. Кыргызстандын экономикасын мамлекеттик жөнгө салуу: калыптанышы, натыйжалуулук көйгөйлөрү [Текст] / Дыйканбаева Т.С., Джапарова Э.С., Саякова С.Ш., Шатманов И.С. – Бишкек: 2015. - 80 б., б. 11-12]. Мамлекеттик кийлигишүү деңгээли деп изилдөөнүн авторлору мамлекеттик бюджеттин ИДПдагы пайыз менен өлчөмүн эсептешет. Ар кайсы өлкөлөрдүн статистикалык маалыматтары боюнча жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжасында алар өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн жана өткөөл экономикасы бар өлкөлөрдүн шарттарында мамлекеттик кийлигишүүнүн (мамлекеттик бюджеттин ИДПга катышынын) жана калктын бакубаттуулугунун бир эле мезгилде өсүшү мүнөздүү, ал эми өнүккөн өлкөлөрдө экономикалык өсүү жана калктын бакубаттуулугунун өсүшү мамлекеттик кийлигишүү деңгээлинин төмөндөшү менен коштолот деген тыянакка келишкен.

Ошентип, Кыргызстандын шарттарында мамлекеттик кийлигишүүнүн өсүшү экономикада төмөндөөгө караганда өсүүгө шарт түзүп, өзүн-өзү акташы мүмкүн. Анткен менен мамлекеттик кийлигишүүнүн бардык формалары экономикалык өсүүгө шарт түзөт деп эсептөөгө болбойт. Жалпылап алганда мындай кийлигишүүнүн бизнести ашыкча текшерүү, жеке бизнести улутташтыруу аракеттери, жеке бизнес инвестиция жасашы толук мүмкүн болгон чөйрөлөргө (инфраструктуралык эмес долбоорлорго) бюджеттен инвестиция жасоо сыяктуу формаларын кыскартууга умтулуу туура болот.

Биздин изилдөөбүздө мамлекеттик кийлигишүүнүн инвестициялык процесстерди жөнгө салуу сыяктуу рационалдуу формасы каралат. Көз карандысыз Кыргызстандын тарыхында, тилекке каршы, мамлекеттин

катышуусу менен артыкчылыктуу ишканаларды түзүү боюнча ийгиликсиз аракеттер болгон. Ошондуктан инвестициялык процесстерди жөнгө салууда бул тажрыйба эске алынышы керек. Мамлекеттин ролу өнүгүүнүн приоритеттерин аныктоодо, бүт экономиканын өнүгүшү үчүн локомотив боло турган тармактардын өнүгүшүнө стимул жасоодо, ар кандай мүнөздөгү кеңеш берүүдө турушу керек. Артыкчылыктуу тармактарды өнүктүрүүнүн негизги милдетин жеке ишкердик түзүмдөр ишке ашырышы керек.

Үчүнчү «Өлкөнүн инновациялык системасына инвестициялар – экономикалык өнүгүүнү тездетүүнүн эң маанилүү механизми» бөлүмүндө инвестициялык-инновациялык өнүгүүгө колдоо көрсөтүүнүн эл аралык тажрыйбасы кеңири изилденди, өлкөнүн инновациялык системасын түзүүнүн жана кармоонун актуладуулугу негизделди.

Алдыңкы технологияны алуу процесси трансфер деп аталат. Технологиялардын трансфери эки типте болот: 1) технологияны өнүккөн өлкөдөн – өнүгүп келе жаткан өлкөгө жетишилген макулдашуулардын негизинде өткөрүп берүү; 2) өлкөдөгү илим-изилдөө уюмдарынан бизнес-түзүмдөрүнө трансфер.

Биздин байкоолорубуз дээрлик бардык өнүккөн өлкөлөр экинчи типтеги инновациялардын трансфери системасына ээ экендигин көрсөттү. Азыркы шарттарда дүйнөнүн инновациялык өнүгүү жаатында эң ийгиликтүү өлкөлөрүндөгү технологиялардын трансферинин классикалык модели болуп мамлекеттик ортомчулугу алдында ЖОЖдор менен бизнестин кызматташтыгын жолго салуу саналууда.

КРнын 2022-жылга чейинки мезгилге илимий-инновациялык өнүгүү концепциясында ааламдашуу жана дүйнөлүк рыноктогу бийик атаандаштык шарттарында өндүрүштү кайра жабдуу жана жаңы технологияларды өздөштүрүү боюнча чараларды өз убагында кабыл алган өлкөлөрдүн динамикалуу өнүгүшү божомолдонору белгиленген. Анда ошондой эле өлкөдөгү инновациялык активдүүлүк деңгээлинин төмөн болушун шарттаган факторлор, анын ичинде ЖОЖдордо жана ИИИде колдонмо илимий иштелмелерди жүргүзүү үчүн стимулдардын жоктугу, инновациялык инфраструктуранын жоктугу белгиленген. Инновациялык инфраструктура деп бул жерде инновациялык бизнес-инкубаторлордун, инновациялык-техникалык борборлордун, технологиялардын трансфери борборлорунун, технопарктердин комплексин түшүнүү керек.

Бүгүнкү күндө Кыргызпатенттин, эл аралык долбоорлордун күч-аракеттери менен республикада технопарктер, инновациялык бизнес-инкубаторлор түрүндөгү белгилүү бир инновациялык инфраструктура түзүлдү. Бирок алардын ишмердүүлүгүнүн масштабдары өтө кичине. Инновациялык экономиканын өнүгүшүнө негизги тоскоолдук болуп, биздин оюбузча, мамлекет тарабынан каржылык жана административдик колдоо көрсөтүүнүн жетишсиздиги же толук жоктугу жана жаңычыл иштелмелердин кымбаттыгы саналат. Маанилүү учур катары Концепцияда ишкердик түзүмдөрү тарабынан

инновацияларга суроо-талаптын төмөндүгү жана такыр эле жоктугу белгиленген. Бул абал экономикада инновацияларды кийирүүнү кечендеткен башка дагы факторлордун бар экендигинен кабар берет.

Технологиялардын чет өлкөлүк трансфери жаңы технологиялардын жеткиликтүүлүгүнүн маанилүү жана кубаттуу каналы болуп саналат. Бирок өзүбүздүн (ата мекендик) инновациялык системаны калыптандырбай туруп узак мөөнөттүк эффект алуу мүмкүн эмес. Биринчиден, бардык эле жаңы технологияларды чет өлкөлүк трансфер механизми аркылуу алууга болбойт. Эң перспективдүү технологиялар тыкыр коргоо предмети болуп саналып, өтө көп өлчөмдө каражаттар менен убакыт жумшалгандыктан, иштеп чыгуучуларга аларды жайылтуу пайдалуу эмес болот. Экинчиден, импорттолгон технологиялар көбүнчө эскирүү стадиясында болот. Үчүнчүдөн, жаңы технологиялардын импортунун мүмкүнчүлүктөрүнө ашыкча кызыгуу орус изилдөөчүсү Некипелов А.Д. көрсөткөн «билетсиздик» көйгөйүнө алып келиши мүмкүн, мында өлкө жаңы технологияларды кабыл алууну такыр эле токтотуп коет.

Новаторлор - бул инновациялык экономиканын кыймылдаткычтары, ошондуктан кардарлардын бул тобун шыктандыруу зарыл. Ошондой эле бул топту кара ниет өндүрүүчүлөрдөн коргоо керек, анткени жаңы товарларды сатып алууда нааразылык терс маалымат катары рыноктун башка сегменттерине тарап, ишине аз эмес аракет жана капитал жумшаган ак ниет ишкерлер үчүн да мүмкүнчүлүктөрдү жаап коюшу мүмкүн.

Фирма инновациялар рыногуна канчалык көбүрөөк кирсе, тобокелчилик даражасы ошончолук жогору болот:

- эгерде рынок жана технологиялар белгилүү болсо, анда тобокелчилик минималдуу болот, анткени фирма өзгөчө компетенттүүлүккө, ошол рыноктогу иш тажрыйбасына таянат;

- эгерде рынок жаңы, ал эми технология белгилүү болсо, анда тобокелчилик коммерциялык аспектилерде гана болот (баанын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү маселеси, алга жылдыруу схемасы, тейлөө деңгээли ж.б.);

- эгерде фирма ээлеген рынокто жаңы технологияларды кийирүүгө аракет кылса, анда техникалык тобокелчиликтер жөнүндө сөз жүрөт, жана ийгилик жаңылыктын техникалык деңгээли менен аныкталат;

- акырында, эгерде фирма жаңы рынокко жаңы товар менен кирип жаткан болсо, анда жогоруда келтирилген бардык тобокелчиликтер кошулат.

КРнын илимий-инновациялык өнүгүү концепциясында өлкөдө инновациялык ишмердүүлүктү активдештирүүнүн илимий иштелмелерди, эң оболу колдонмо изилдөөлөрдү бюджеттик каржылоону көбөйтүү, инновацияларды атайын түзүлгөн инновациялык фонддор аркылуу бөлүнгөн каражаттардын кайтарымдуулугу шарттарында каржылоо, пайыздык ставкаларга субсидия берүү механизмин пайдалануу, мамлекеттик камсыздандыруу системасын түзүү, женилдетилген насыялоо сыяктуу

каржылык механизмдери каралган. Биз инновациялык өнүгүүнүн потенциалын толугураак пайдалануу үчүн төмөнкүлөр зарыл деп ойлойбуз:

- жеке мүнөздөгү инновациялык фонддорго өзгөчө көңүл буруу, алардын инновациялык инфраструктуранын башка элементтер менен өз ара аракеттешүү механизмин ишке кийирүү;

- ЕАЭБ өлкөлөрүнүн, алыскы чет өлкөлөрдүн илимий борборлору жана ЖОЖдору менен алынган натыйжаларды чогуу пайдалануу укугу менен биргелешкен изилдөөлөрдү демилгелөө;

- ЖОЖдордун илим изилдөөлөргө жана илимий ишмердүүлүккө бөлгөн атайын каражаттарынын үлүшүн көбөйтүү;

- ЖОЖдордо жаштардын инновациялык борборлорун түзүү жана аларда эң ийгиликтүү долбоорлорду андан ары коммерциялаштыруу шартында инновациялык идеялардын конкурсун өткөрүү;

- ишканалардын ата мекендик инновациялык иштелмелерди сатып алууга шыктандыруу (салыктык, каржылык-насыялык).

Инновациялык долбоорлордун туруктуулугун жана натыйжалуулугун калыптандыруу үчүн спецификалык ресурстардын айрымдарынын жеткиликтүүлүгүн жана арзандыгын камсыз кылуу зарыл. Мындай ресурстар болуп инновациялык идеялар жана аларды тынымсыз иштеп чыгуу, инновациялык технологиялардын жеткиликтүүлүгү, креативдүү менеджмент ж.б. эсептелет.

Ири компанияларда жолго салынган инновациялык процесс инновациялар рыногуна жаңыдан кирип жаткан жаңы фирмалардагыдай чоң жоготууларга туш болбойт. Демек, инновацияларды кийирүү мүмкүнчүлүктөрүн карап жаткан биздин ишканалар убакытты, материалдык-каржылык ресурстарды жоготуу менен байланышкан башындагы кыйынчылыктардан өтүшү керек болот. Баштапкы этапта инновациялар рыногунун элементтерин түзүү, илим-изилдөөчүлүк топтор менен өндүрүштүк түзүмдөрдүн биргелешкен демилгелерине дем берүү жана колдоо менен мындай ишканаларга мамлекет колдоо көрсөтүшү керек.

Фундаменталдык жана колдонмо мүнөздөгү илимий изилдөөлөргө каржы каражаттарын бөлүү маселесин кароодо саясатчылар көп жүйөлөрдү келтирүү менен, эң оболу илимий жыйынтыктардын ишке ашуусунун төмөн пайызы фактыларын колдонуп жана бюджеттик каражаттарды үнөмдөө зарылдыгын жүйө кылып мындай ишмердүүлүктүн «натыйжасыздыгын жана мындан улам пайдасыздыгын» оңой эле далилдеп коюшу мүмкүн.

Бирок бул жерде кайсы бир коомдук баалуулукту, бул учурда – кымбат баалуу изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын акысыз пайдаланууну каалаган «билетсиздик» көйгөйү келип чыгат. Өнөкөт «билетсиздик» бул учурда изилдөөчүлүк дүйнөдөгү жаңы тенденцияларды анча элестете албаган «экичиге айланат».

Бул өтө актуалдуу суроого жоопту РИАнын өкүлдөрү Л. Миндели менен С. Черных «Фундаменталдык илим жана экономикалык өсүү инновациялык

өнүгүүнүн негизинде» макаласында издешет. Алар: «Экономикалык өсүүгө оң таасирин тийгизген бардык ири технологиялык жаңычылдыктар *таза фундаменталдык илим чөйрөсүндөгү ачылыштардын* кайсы бир даражадагы натыйжасы болуп саналары күмөн жаратпайт деп эсептешет. Экономикалык өсүү аны камсыз кылуунун механизмдерин жана шаймандарын фундаменталдык илимий идеялар менен ресурстук толуктоосуз мүмкүн эмес» [Миндели, Л. Фундаментальная наука и экономический рост на основе инновационного развития [Текст] / Л. Миндели, С. Черных // Общество и экономика. – 2014. - №9. - б. 66-79].

Сөз физика, химия, микробиология, математика ж.б. ушул сыяктуу илимдер тууралуу болуп жатат. Аларга ар кандай колдонмо иштелмелер негизделиши мүмкүн. Дүйнөнүн өтө өнүккөн айрым өлкөлөрүнүн экономикасы бешинчи муундагы технологияларды пайдаланып, алтынчы технологиялык укладга өтүүнү башташты. Технологиялык жактан Кыргызстандын экономикасына окшош болгон Россиянын экономикасы болсо бешинчи муундагы технологияларды колдонуу аракеттери менен төртүнчү муундагы технологияларды пайдаланууда. Андыктан, фундаменталдык изилдөөлөр менен алектенген институттар бар, мамлекеттин, бизнестин жана коомдун и бириктирип, биздин өлкө жогорку технологиялуу продукция өндүрүүнүн дүйнөлүк рыногунда өз ордун ээлеши мүмкүн.

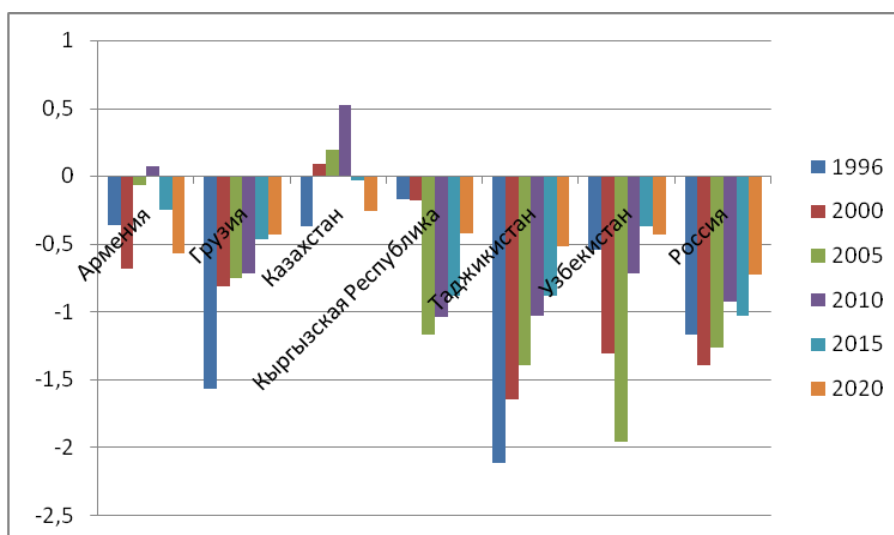
Төртүнчү «Кыргыз Республикасындагы инвестициялык-инновациялык ишмердүүлүктүн абалы» бөлүмүндө КРдагы жана айрым өткөөл экономикасы бар өлкөлөрдөгү инвестициялык климаттын абалына салыштырмалуу баа берилген, макроэкономикалык шарттар жана инвестициялык ишмердүүлүктүн натыйжалары аныкталган, инновацияларга инвестициялардын өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүнө таасири изилденди.

Жагымдуу инвестициялык климатты калыптандырууга бир топ факторлор таасирин тийгизет, алардын ичинен эң маанилүүлөрү болуп саясий стабилдүүлүк, коррупциянын деңгээли, электр тогунун жеткиликтүүлүгү ж.б. эсептелет. Өз кезегинде, жагымдуу климат бүт экономиканын, өлкөнүн экспортунун түзүмүн калыптандырат.

Алсак, «Саясий туруктуулук жана зомбулуктун/терроризмдин жоктугу» көрсөткүчү боюнча Казакстандан башка өткөөл экономикасы бар бир топ өлкөлөр терс бааланган, анда 2000-2010-жж. мезгилинде оң маанилер алынган. Кыргызстанда 1996-2000-жж. саясий кырдаал туруктуу деп эсептелген, бирок 2005-жылдагы окуялар кырдаалды кескин өзгөртүп, өлкөнүн рейтингин начарлаткан. 2005-жылдан баштап көрсөткүч акырындык менен жакшыра баштаган, 2020-жылы анын мааниси -0,4 бирдикти түзгөн. Республиканын Парламентине таза шайлоону өткөрүү боюнча жүргүзүлүп жаткан иш-чаралар, сот системасынын реформалары эл аралык коомчулук тарабынан инвестиция жасоо тууралуу чечим кабыл алууда маанилүүлүгү боюнча экинчи орунда турган саясий стабилдүүлүктү кабыл алууну жакшыртууга шарт түзөт.

Инвестициялык климатка өлкөдөгү коррупцияны кабыл алуу деңгээли олуттуу таасирин тийгизет. Коррупцияны кабыл алуу деңгээлин өлчөө

коррупциянын ар кандай формаларда кезигишин азайтуу боюнча иш-чараларды иштеп чыгууда баштапкы чекит болуп эсептелет. Өткөөл экономикаларда мамлекеттик түзүмдөрдүн коррупция менен күрөш алып баруу жана инвестициялык климатты жакшыртуу боюнча усулдук жана кесиптик иштелмелеринин жетишсиздигин КРда инвестициялык климаттын мониторингин жана баалоону ишке ашырган эл аралык уюмдар компенсациялайт. 2001-жылдан тартып Transparency International тарабынан дүйнө өлкөлөрүнүн коррупцияны кабыл алуу деңгээлин баалоо жүргүзүлүп келет. Жыл сайын бааланып туруучу коррупциянын деңгээли боюнча Transparency International дүйнөлүк рейтингинде 2020-жылы Кыргызстан 100 баллдан 31 балл алып, 124 орунду ээлеген (180 өлкөнүн ичинен) жана бардык ЕАЭБ өлкөлөрүнүн (Казакстан, Россия, Армения, Беларусь), ошондой эле айрым КМШ өлкөлөрүнөн артта турат (4.1-чийме). 2012-2020-жж. аралыгында биздин өлкө 100дөн 30 балл алып, абдан коррупциялашкан өлкөлөрдүн катарына кирет.

4.1-чийме. Саясий стабилдүүлүк жана зомбулуктун/терроризмдин жоктугу

Булагы: Бүткүл дүйнөлүк банктын маалыматтарынын негизинде түзүлдү

2019-жылдан тартып Трансперенси Интернешнл Кыргызстандын улуттук коррупцияга каршы системасын кеңейтилген баалоону ишке ашырып келет. Бул уюм тарабынан колдонулган баалоо методикасы негизги институттарды баалоонун үч негизги параметрин камтыйт: ресурстар жана көз карандысыздык көз карашынан жалпы потенциал, башкаруунун ички системалары менен процедураларынын ачык-айкындуулугу жана ак ниеттүүлүгү, жалпы коррупцияга каршы системадагы институттун ролу. Өлкөнүн коррупцияга каршы системасынын ишенимдүүлүгүн баалоонун орточо баасы бул параметрлер боюнча 100-баллдык шкала боюнча жалпысынан бардык институттар де-юре да, де-факто да анча жогору эмес баллдарга ээ болгонун көрсөттү. Көп институттарда мыйзам менен учурдагы тажрыйбанын ортосунда дал келбөөчүлүк байкалган.

Эң төмөн маанилер сот системасы менен саясий партияларда, бул алар тарабынан чон коррупциялык аракеттерге алып келет. Натыйжа катары, The Economist Intelligence Unit тарабынан 165 мамлекеттин арасында жүргүзүлгөн «Демократия индекси» рейтингинде 2019-жылы Кыргызстан 101-орунду ээлесе, 2020-жылы - 107-орунду ээлеген. Ошол эле учурда бул институттар коррупциянын жоктугун, мыйзамдуулукту жана коомдун бардык аспектилерден, анын ичинен инвестициялык климатты жакшыртуу аспектинен өнүгүшүн камсыз кылуу максатын көздөгөн эң башкы институттардын бири болуп эсептелет. Сот системасынын коррупцияланышы, мамлекеттик органдардын негизсиз текшерүүлөрүнөн натыйжалуу жана кепилденген коргоонун жоктугу бизнестин эркиндик даражасынын төмөндөшүнө алып келет.

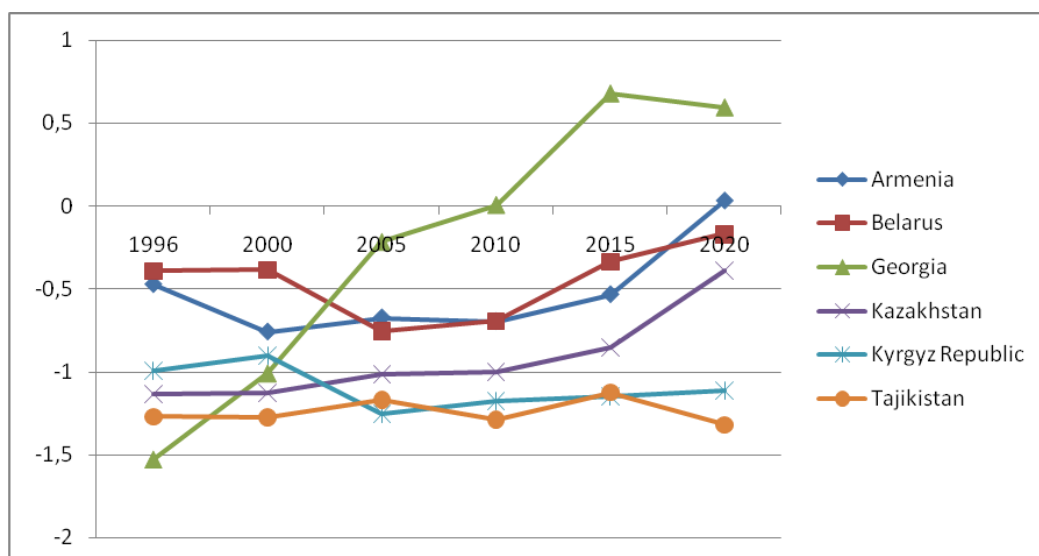
1996-2020-жж. аралыгында Кыргызстанда ИДПнын орточо өсүү темпи топтогу өлкөлөрдүн дээрлик бардыгынан артта калган (90-жж. согуштук окуялар жүргөн Тажикстанды албаганда). Өсүү негизинен тоо-кен тармагынын, кызмат көрсөтүү секторунун, анын ичинен сооданын эсебинен камсыз кылынган, ал эми Казакстан, Беларусь, Россияда өсүүнү өнөр жайы, азыраак өлчөмдө кызмат көрсөтүү чөйрөсү камсыз кылат (4.1-таблица).

4.1-таблица – Коррупциянын үстүнөн көзөмөл (CC.ESL)¹

Өлкө	1996	2000	2005	2010	2015	2020	ИДПнын орточо өсүү темпи (учурд. АКШ долл.)
Армения	-0,47305	-0,75954	-0,67414	-0,69649	-0,53384	0,031597	110,8
Беларусь	-0,38961	-0,38342	-0,75399	-0,69428	-0,33501	-0,16824	107,0
Грузия	-1,52726	-1,00817	-0,21543	0,007971	0,679907	0,59592	108,4
Казакстан	-1,13282	-1,12397	-1,01412	-0,99813	-0,85274	-0,39147	108,6
Кыргыз Республикасы	-0,99392	-0,90313	-1,25339	-1,17355	-1,14989	-1,1109	106,5
Тажикстан	-1,27303	-1,27529	-1,16966	-1,29142	-1,12588	-1,32015	105,9

Булагы: Бүткүл дүйнөлүк банктын маалыматтарынын негизинде түзүлдү

¹Эскертүү: Коррупцияны көзөмөлдөө (CC.ESL) мамлекеттик бийлик жеке пайда үчүн канчалык деңгээлде колдонулат экендиги тууралуу маалыматты камтыйт, анын ичинен коррупциянын кичи жана ири формаларын, ошондой эле мамлекеттин элиталар жана жеке кызыкчылыктар менен «ээлениши». Баалоо өлкөнүн агрегирленген көрсөткүч боюнча стандарттуу нормалдуу бөлүштүрүү бирдиктеринде, башкача айтканда болжол менен -2,5 тен 2,5ке чейинки диапазондогу баасы»

4.2-чийме. Коррупциянын үстүнөн көзөмөл

Булагы: Бүткүл дүйнөлүк банктын маалыматтарынын негизинде түзүлдү

4.2-чийме өлкөлөрдүн тандап алынган топторунун ичинде коррупция менен күрөшүүдө көп ийгиликке Грузия жеткен, бирок каралып жаткан мезгилдин башында бул өлкө аталган көрсөткүч боюнча эң начар абалда болгон. Оң динамика Армения, Беларусь жана Казакстанда байкалат (4.2-чийме).

Кыргызстан менен Тажикстан «Коррупциянын үстүнө көзөмөл» боюнча бизге жакын өлкөлөрдүн ичинен эң акыркы орундарды ээлешкен.

Инвестициялык ишмердүүлүктүн натыйжасы болуп экономикалык өсүү эсептелет, ал ИДП жана киши башына ИДП көрсөткүчтөрү менен чагылдырылат. 4.2-таблицада берилген маалыматтар биздин республика башында ИДПнын көлөмүнүн кыскарышын баштан кечиргенин көрсөттү.

4.2-таблица - Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүнүн көрсөткүчтөрү

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2021
Ички дүң продукт, учурдагы баалар менен, млн. сом	92,6	16145,1	65357,9	100899,2	212177,4	430 489,4	723 122,2
Өсүү темпи чынжырлуу, %						202,9	168,0
Баалардын топтолгон өсүшү (бир нече жылдарга баалардын өсүндүсүнүн суммасы)*						14 (2011-2015-жж.)	29,8 (2016-2021-жж.)
Түзөтүүчү коэффициент: баалардын өсүшүнүн таасири* (100-3-сап)						86%	70,2%
ИДПнын динамикасы (1991-базис)	100	55,0	72,2	86,9	106,9	174,5	117,9
ИДП 1991-ж. баалар менен, млн. с.	92,6	50,9	66,9	80,5	99,0	161,6	109,2
Калктын саны, миң адам	4502,4	4595,9	4922,0	5189,2	5477,6	6 019,5	6 636,8
Киши башына ИДП (сом)	20 567	11 075	13 592	15 513	18 074	26 846	16 453,7
Орточо өсүү темпи	713,4 (5-стр көрсөткүчтөрдүн суммасы) / 7 = 101,9						

* ИДПнын жетишпеген көрсөткүчтөрүн эсептөө үчүн колдонулат

Булагы: 1) Кыргыз Республикасынын көз карандысыздыгына 20 жыл: сандар жана фактылар. УСК атайын чыгарылыш. Б.: 2011; 2) Кыргызстан сандарда - 2019; 3) <http://www.stat.kg/statistics> (сайтка кирген күн: 17.04.2022) маалыматтары боюнча түзүлдү жана эсептелди

2010-жылы өлкөбүз 1991-жылдагы ИДПнын 99% жеткен жана андан ары аны жогорулаткан. 1991-жылдын бааларындагы ИДП көрсөткүчтөрү боюнча эсептелген ИДПнын орточо өсүү темпи 713,4 түзсө (5-саптын көрсөткүчтөрүнүн суммасы) / 7 = 101,9%, орточо жылдык өсүндү 1,9% түзгөн. Көз карандысыздык мезгилинде калктын орточо жылдык өсүү темпи бир аз көбүрөөк чоңдукту - 2,1 пайызды көрсөткөнүн белгилей кетели.

2020-2021-жылдары ИДП жана инфляция көрсөткүчтөрүнө коронавирус пандемиясы таасирин тийгизгенин эске алсак, жана 2019-жылга эсептик көрсөткүчтөрдү алсак, анда орточо өсүү темпи 4,15% түзмөк. Өткөөл мезгилдин башында Кыргызстандын өнөр жайынын көп бөлүгү чарбалык байланыштардын бузулушунан улам кыйынчылыктарга туш болгон, бул, өз кезегинде, көз карандысыздык алуу, баалардын либералдашуусу жана калктын сатып алуу жөндөмдүүлүгүнүн кескин төмөндөшү менен шартталган. Эл

аралык атаандаштыкка даяр эмес болгон жергиликтүү өнөр жайы, реструктуризациялоо жана чет өлкөлүк инвесторлорду тартуу аракеттерине карабастан көбүнчө жоюлган.

Статистикалык маалыматтарга ылайык Кыргызстанда инновацияларга чыгымдар абдан аз. 2009-2018-жж. мезгилине инновацияларга чыгымдардын өсүү тенденциясы байкалган менен, алардын көлөмү өтө аз боюнча кала берүүдө. 2019-2020-жж аралыгында инновацияларга чыгымдар кыскарган.

2015-жылы каржылык эмес активдерге инвестициялардын кескин көбөйүшү курулуштун кескин өнүгүшү менен түшүндүрүлөт. Анткен менен бул жылы да инновациялардын олуттуу өсүшү байкалган эмес. Инвестициялардын жалпы өсүшү инновацияларга чыгымдардын өсүшүнө алып келген эмес, бул экономикада жаңы технологиялар колдонулбай жатат дегенди билдирет. Мындай тенденция атаандаштыкка жөндөмдүү эмес экономиканын калыптанышына алып келет, алдыңкы технологиялык тажрыйбанын топтолушуна шарт түзбөйт.

Рыноктук реформалар процессинде кыргыз илими чарбалык (бизнес-) процесстерден обочолонгон деп айтууга болот, мунун натыйжасында өлкөдө заманбап өндүрүштөр үчүн интеллектуалдык жана технологиялык пайдубал түптөлгөн жок. Бүгүнкү күндөгү илим коомдун экономикалык турмушунда пайда болгон көпчүлүк көйгөйлөргө шайкеш жооп издөөгө жөндөмсүз. Илимдин экономикалык өсүүнүн фактору катары маанисинин төмөндөшү көрүнүп турат.

Пландуу экономика мезгилинде болгон өнөр жайынын жана аны менен байланышкан илимдин кадр потенциалы массалык миграциядан, кайра профилин өзгөртүүдөн жана жогорку жана орто кесиптик билим берүү чөйрөсүндө аны кайрадан өндүрүү системасынын жоктугунан улам таркап кеткен. Ошентип, илимий кадрлардын улануучулугу үзүлүп калган.

Өлкөнүн ЖОЖдору чарба жүргүзүүчү субъектилердин буйрутмалары же мамлекеттик буйрутмалар боюнча изилдөөлөргө анча катышпайт, анткени алардын негизги ишмердүүлүгү жана кирешелеринин негизги булагы азыр - студенттерди контракттык негизде окутуу болуп саналат. Түзүлгөн инновациялык потенциал аракеттеги бизнес-түзүмдөрүнүн талаптарына жана муктаждыктарына дал келбейт, ошондуктан алардын тыгыз байланышы тууралуу сөз кылууга болбойт. Аспиранттар менен докторанттардын стипендиялары күлкүлүү сумманы түзөт, изилдөөлөргө материалдык кызыкчылык жөнүндө айтпаганда да, жумшалган кишинин аракетин кайра өндүрүүгө жөндөмсүз. Изилдөө базалары көбүнчө физикалык жана моралдык жактан эскирди. Калыптанып жаткан бизнес изилдөөлөр жана илимий-лабораториялык базаны калыптандыруу процессине тартылган эмес.

Кыргызстанда венчурдук инвестициялар үчүн КРУБ, Баалуу кагаздар боюнча комиссия ж.б. инстанцияларда катталуу керек. Бул кошумча процедуралар венчурдук инвестициялардын өнүгүшүн кечендетет. Мыйзамдар да пенсиялык фонддорго, камсыздандыруу компанияларына венчурдук

инвестициялар менен алектенүүгө тыюу салат. Натыйжада бизнес өнүгүү үчүн жаңы идеяларды албай калат, бул азыркы шарттарда бизнес үчүн тоскоолдук болуп саналат.

Инновациялар терең, кесипкөй маркетингдик изилдөөлөрдү талап кылат. Биздин өлкөдө 2011-2016-жж., мисалы, алар бир эле фирма тарабынан жүргүзүлгөн, жана бул инновациялык продукция өндүрүү жана сатуу процессине эч кандай жооп бербейт. Кээ бир жылдары персоналды инновациялык технологияларга окутуу чыгымдары жумшалган. Бул аталган маселеде дээрлик толук жылыш жок дегенди билдирет.

Эл аралык эксперттердин баалоосу боюнча биздин өлкөбүздө квалификациялуу жумушчу күчүнүн жетишсиздиги орун алган. Өлкөдө жумушка жайгашпаган адамдар өтө көп, аларды окутуу үчүн окуу жайлардын саны жетиштүү шартта абал ушундай. Демек, биз, биринчиден, квалификациялуу кадрлардын жетишсиздигинин себептерин изилдешибиз керек. Буга азыркы адамдын муктаждыктарын камтый албаган эмгек акынын аз өлчөмдөрү таасирин тийгизиши мүмкүн. Экинчиден, билим берүү системасынын максаттуу мүнөзүн камсыз кылуу зарыл, аларды жумушка жайгаштыруу шарттарын жакшыртуу боюнча иш-чаралар да керек, антпесе биздин билим берүү системасы башка өлкөлөр үчүн кадрларды даярдоону уланта берет.

Бешинчи «Трансформациялык шарттар жана Кыргыз Республикасында инвестициялык-инновациялык саясатты өркүндөтүү» бөлүмүндө инвестициялык-инновациялык ишмердүүлүктү жөнгө салууга трансформация шарттары үчүн актуалдуу болгон жаңы көз караштардын өзгөчөлүктөрү каралды, инвестициялык-инновациялык өнүгүүнү активдештирүү жолдору сунуш кылынды, Кыргызстанда инновациялык экономиканы түзүүнүн перспективалары аныкталды.

Биздин сунуштарыбызды ыңгайлуу формада берүү үчүн экономиканы өнүгүү темптерин ылдамдатуу жолуна өткөрүү боюнча жол картасы түзүлдү (5.1-таблица).

5.1-таблица - Экономиканы өсүү темптерин ылдамдатуу жолуна өткөрүү боюнча жол картасы

Иш-чара	Мөөнөтү	Жооптуу түзүм	Күтүлүүчү жыйынтык	Каржылык камсыздоо
Инвестициялык ресурстарды калыптандыруунун спецификалык факторлорун ишке салуу	2022-2025	Өкмөт	ИДПнын өсүү темпин жылына 7-8% жогорулатуу	Мам. бюджет
Логистикалык борборлорду өнүктүрүү	2022-2028	Экономика жана коммерция министрлиги, жеке	Ар бир региондо логистикалык борбор куруу	Мам. насыялар, эл аралык уюмдардын каражаттары,

		ишкерлердин көмөктөшүүсү		жеке инвестициялар
МКТ инфраструктурасына координацияланган мамлекеттик жана жеке инвестицияларды камсыз кылуу	2022-2024	Санариптик өнүгүү министрлиги	Кыргызстандын жакын өлкөлөрдүн арасында рейтингин жогорулатуу	Мам. жана жеке инвестициялар, эл аралык уюмдардын каражаттары
Эл аралык соода, ЧӨИП, глобалдык-өндүрүштүк-сатуу чынжырын түзүү аркылуу жаңы технологиялык билимдерди калыптандыруу	2022-2023	СИИ	Инновациялык секторлорду түзүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү	Мам. бюджет, Инновациялык фонд, ишкерлер
Ишканалардын чыгымдарында ИИТКИ чыгымдардын үлүшүн жогорулатууга стимул жасоо	2022-2025	Экономика жана коммерция министрлиги	Ишканалардын чыгымдарында инновацияларга чыгымдардын үлүшүн 0,6% дан 10-15%га жогорулатуу	Ишкалардын каражаттары, салыктык стимулдар
Чет өлкөлүк өндүрүштөгү жаңы жабдууларды жарым-жартылай же толугу менен сатып алууга шыктандыруу	2023-2025	СИИ	Бир нече алдыңкы технологиялардын чынжырын же бир бөлүгүн алуу	Мам. бюджет, Инновациялык фонд, ишкерлер
Ата мекендик өнөр жайынын инновациялык секторлорун түзүү жана ал товарларды чет өлкөлөргө экспорттоо	2026-2028	СИИ	Атаандаштыкка жөндөмдүү өнөр жайы	Мам. бюджет, Инновациялык фонд, ишкерлер
Пайыз ставкаларынын спредин кыскартуу (насыялардын ставкасы минус депозиттердин ставкасы, %)	2022-2023	КРУБ	Пайыз ставкаларынын спредин 22%дан 8-10%га кыскартуу	Коммерциялык банктардын эсебинен
Венчурдук насыялоо механизм кийирүү	2022-2023	КРУБ	Венчурдук насыялоонун жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу	Коммерциялык банктардын эсебинен
Бизнестин, университеттердин жана КР ИАнын өз ара байланышынын планы	2022	КР УИА	Жаңы жогорку технологиялуу өндүрүштөргө инновациялык колдоо көрсөтүү механизм түзүү	Мам. бюджет, эл аралык уюмдар

Бизнес-инкубаторлор жана технопарктер тармагын түзүү	2023	СИИ, Кыргызпатент	Жаңы жогорку технологиялуу өндүрүштөргө инновациялык колдоо көрсөтүү механизмдерин түзүү	Мам. бюджет, эл аралык уюмдар
Жаңы технологиялар боюнча чет өлкөлүк адистерди чакыруу	2023-2028	СИИ, КР УИА	Кыргызстандык ишкерлерге, окумуштууларга кеңеш берүү	Мам. бюджет, Инновациялык фонд
Илим жана жаңы технологиялар боюнча Улуттук кеңешти түзүү	2023	СИИ, КР УИА	Экономика, бизнести башкаруу, инновациялык техникалык чечимдер боюнча жыл сайын конференция жыйноо	Мам. бюджет, эл аралык уюмдар

Булагы: автор тарабынан иштелип чыкты

Экономиканын инновациялык секторлорун түзүү КРнын инвестициялык саясатынын эң маанилүү багыты болуп эсептелет. Инновациялык экспортко багыттоо векторусуз иштетүү өнөр жайынын тармактарына инвестициялык салымдарга стимул жасоо экономиканын натыйжасыз түзүмүнүн, өлкөнүн улам көбөйүп жаткан коомдук муктаждыктарын канааттандырууга жөндөмсүз түзүмүнүн калыптанышына алып келет.

Бизнес-түзүмдөрү тарабынан инновацияларга салым жасоого стимул берүү мындай иш-чаралардын удаалаштыгын талап кылат. Инвестициялык-инновациялык саясаттын удаалаштыгы туруктуу экономикалык өнүгүүнү камсыз кылат, анткени кыска мөөнөттүк стимулдар ишенимди пайда кылбайт жана алардын эффектиси тез эле жок болот. Бул үчүн мамлекетке узак мөөнөттүк ресурстар керек, аларды ар түрдүү булактардан, анын ичинен өндүрүмсүз мамлекеттик чыгымдарды кыскартуунун эсебинен калыптандырууга болот. Стимул берүүчү чаралар экологиянын, социалдык саясаттын, экономикалык, азык-түлүк коопсуздугунун талаптарына жооп бериши керек.

Албетте, өлкөнүн экономикасы үчүн олуттуу салым кошууга жөндөмдүү болгон тармактарды тандоо илимий негизде алар үчүн эң жагымдуу шарттарды түзүү максатында жасалышы керек, анткени рыноктук механизмдер өткөөл экономикада өнүгүүнүн локомотиви болууга жөндөмдүү болгон перспективдүү атаандаштыкка жарамдуу бизнес-түзүмдөрдү калыптандырууга жөндөмдүү эмес. Иштетүү өнөр жайы чөйрөсүндөгү компанияларга мамлекеттик колдоо көрсөтүүнүн максатка ылайыктуулугу төмөнкү артыкчылыктар менен негизделет:

- чийки зат ресурстарын экспорттоого салыштырмалуу жогору кошумча наркты алуу;
- баштапкы этапта өнүккөн өлкөлөрдө, эреже катары, жетишпеген арзан жумушчу күчүн колдонуу мүмкүндүгү;

- экспорттук мүмкүнчүлүктөр боюнча алганда өнөр жай товарлары өндүрүүчүдөн керектөөчүгө (дүйнөнүн ар кандай бөлүктөрүндө жайгашкан) эркин которулат;

- кызматтардын жылышы көбүнчө кыйыныраак, анткени кызматтардын көпчүлүгү аткаруучудан ажырагыс болот, кээ бир кызматтар массалык түрдө өндүрүү үчүн өтө эле арзан (мисалы, майда ремонт, бизнес боюнча кеңештер, чачтарач кызматтары). Мындан тышкары, бул кызматтарды көрсөтүүнү каалаган адамдардын жылып жүрүшү азыркы дүйнөдө өлкөлөрдүн учурдун ар кандай коркунучтарынан коргогон мыйзамдарынан улам кыйынчылык жаратат. Ал эле эмес туризм максатында өнүккөн өлкөлөргө чыгып кетүү виза алууну, бир нече күндүк процедураны талап кылат, жумушчу виза андан көбүрөөк каралат.

Мамлекеттик колдоо көрсөтүү максатында тармактын артыкчылыктуулугун аныктоонун негизги критерийи болуп анда түзүлгөн кошумча нарк саналат. Экономикалык өсүү өндүрүлгөн продукттардын акыркы баасында жогорку кошумча наркы бар өндүрүштөрдүн болушун билдирет. Жогорку кошумча наркты түзүү процессинде жетишерлик мотивация мындай инвестициялык долбоорлордун туруктуулугун камсыз кылат. Ансыз экспортко багытталган компанияларды мамлекеттик камкордукка алуунун мааниси жок. Бул өлкө үчүн өзүн актабай калат, өткөөл экономика үчүн керектүү эффектини түзбөйт. Перспективдүү тармактарды конкреттештирүү үчүн продукциянын тиешелүү түрлөрүнүн кошумча наркынын үлүштөрүн эсептеп чыгуу керек (5.2-таблица).

5.2-таблица – Продукциянын айрым түрлөрүнүн кошумча наркынын үлүштөрүн эсептеп чыгуу

	Өндүрүштүн үлүшү, пайыз менен	Кошумча нарк (млн. с.)	Продукциянын толук наркы (млн. с.)	Продуктун ДКНнын үлүшү
Дүн кошумча нарк экономикада	100	372326,6	859851,4	43,3
Текстиль өндүрүшү, кийим жана бут кийим, булгаары жана башка булгаары буюмдарын өндүрүү	0,69	2620,4	5865,8	44,7
Тамак-аш азыктарын өндүрүү	2,36	8962,4	27416,1	32,7
Компьютерлерди, электрондук жана оптикалык жабдууларды өндүрүү	0,01	38,0	52,8	71,9
Автомобиль өндүрүү, бөлөк транспорт каражаттарын өндүрүү	0,08	303,8	911,8	33,3
Курулуш	9,64	36609,1	109451	33,4
Негизги металлдарды	11,77	44698,0	99147,4	45,1

өндүрүү				
---------	--	--	--	--

Булагы: Кыргыз Республикасынын Улуттук эсептери 2015-2019: - Б. КР УСК, 2021 – 435 б. маалыматтарынын негизинде эсептелди

5.2-таблицанын маалыматтары КРнын экономикасында товардык продукциянын жалпы наркындагы кошумча нарктын үлүшү орто эсеп менен 43,3% түзөрүн көрсөттү. Курулушта жана тамак-аш азыктарын өндүрүүдө кошумча нарк тиешелүү түрдө 33,4 жана 32,7 пайызды түзгөн. Бул чөйрөлөр акыркы жылдары жигердүү өнүгүп жатат, ошондуктан бул көрсөткүчтөр же алынган кирешелерин бекитүү максатында азайтылган (курулушта курулуп жаткан батирлердин реалдуу үстөк баалары жетишерлик бийик) же жетишерлик натыйжалуу эмес технологияларды колдонушат (тамак-аш азыктарын өндүрүү).

Текстиль өндүрүшү, кийим жана бут кийим, булгаары жана башка булгаары буюмдарын өндүрүү, негизги металлдарды өндүрүү жалпы экономика боюнча кошумча нарктын үлүшүнүн ортодон жогору көрсөткүч менен мүнөздөлөт. Кошумча нарктын эң чоң үлүшүнө компьютерлер, электрондук жана оптикалык жабдууларды өндүрүү жеткен - 71,9%, бул өндүрүштүн ушул түрүнө колдоо көрсөтүү жана кеңейтүү үчүн сигнал болуп эсептелет.

Перспективдүү тармактардын бири болуп электромобилдерди өндүрүү саналат. Bloomberg агенттигинин электромобилдер боюнча божомолуна ылайык, 2040-жылы автосүйүүчүлөрдүн басымдуу бөлүгү электр кыймылдаткычтарын пайдаланган автолорду сатып алууга кызыкдар болушат. Бул тармакта жогору кошумча нарк түзүлөт. Тармак металл өндүрүү, электроника, ар түрдүү комплекттөөчүлөрдү, трансформаторлорду, химиялык (майлар жана боектор), айнек өндүрүү, ошондой эле жаңы өндүрүштөрдү тейлөө чөйрөсү (коомдук тамактануу, логистика, маркетинг ж.б.) сыяктуу тектеш тармактардын өнүгүшүнө өбөлгө түзүп, олуттуу мультипликативдик эффект бериши мүмкүн.

Кыргызстанда бул тармакта кошумча нарктын төмөн маанилери азыркы мезгилде электромобилдердин кошумча бөлүктөрдүн жана тетиктердин көпчүлүгүн өндүрүү боюнча иштер аягына чыга элек экендиги менен түшүндүрүлөт, ишкана негизинен жалгыз нускада автомобилдерди чогултуу менен алектенет, бул ишкананын акыркы продукцияны өндүрүүдөгү чыгымдарын бир топ көбөйтөт.

Ошентип, Кыргызстанда артыкчылыктуу тармактар деп төмөнкүлөрдү саноого болот:

1. Электромобилдерди өндүрүү. Негизи: «Автомаш-Радиатор», «Унаа-Курулуш», «Автомаш» заводу
2. Оптика жана компьютердик жабдууларды өндүрүү
3. Күн энергиясынын лорун өндүрүү. Негизи: «Solar Energy», КР техникалык ЖОЖдорунун ойлоп табуучулары
4. Текстиль өнөр жайы. Негизи: «Легпром» ишканаларынын тобу
5. Фармацевтика. Негизи: «Биовит» заводу.

Бул секторлор, бөлүнгөн каражаттардын мультипликациялануу мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланып, ишканалардын экспорттук маанидеги продукция өндүргөн башка секторлорго чыгышы үчүн платформа болуп калышы мүмкүн. Сунуш кылынган инвестициялар мультипликаторунун маанилери 5.3-таблицада берилди.

5.3-таблица - КРнын өнөр жай секторлорунда 2019-жылга инвестициялар мультипликаторун эсептөө

Өнөр жай сектору	Мультипликатордун мааниси
Жаплы экономикадагы мультипликатордун мааниси	1,3
Кен байлыктарды казып алуу	2,2
Автомобиль өндүрүү, башка транспорт каражаттарын өндүрүү	2,4
Текстиль өндүрүшү; кийим жана бут кийим, булгаары жана булгаары буюмдарын өндүрүү	2,6
Компьютерлерди, электрондук жана оптикалык жабдууларды өндүрүү	2,1
Илимий изилдөөлөр жана иштелмелер	2,3
Тамак-аш азыктарын өндүрүү	2,1
Курулуш	2,2
Негизги металлдарды жана даяр металл буюмдарын өндүрүү, машина жана жабдуулардан тышкары	2,5

Булагы: КРнын тармактар аралык балансынын маалыматтарынын негизинде эсептелди. Кеңири эсептөөлөр – диссертациясында 2-тиркемесинде берилди.

ЖЫЙЫНТЫКТАР

Негизги экономикалык мектептердин концепцияларын изилдөө инвестициялардын теориясын өнүктүрүүгө түздөн-түз салым кошкон бир катар мектептерди аныктоого мүмкүндүк берди. Классикалык жана неоклассикалык мектептер инвестициялык процесске мамлекеттин минималдуу кийлигишүүсү менен жүрүшү керек деп эсептешет, мында коомдук өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатууда негизги фактор болуп өндүрүштүн техникалык шарттарын жакшыртууга инвестициялоо саналат. Ал эми марксисттик мектеп коомдук продукцияны кайра бөлүштүрүү формасында мамлекеттик олуттуу кийлигишүү зарылдыгын болжолдойт, бул инвестициялык процессте олуттуу өзгөрүүлөрдү алып келет.

Эгерде неоклассикалык сунуштардын баарын иш жүзүндө колдонуу кайталануучу кризистери аркылуу туруксуз рынок системасына алып келсе, марксисттик рецепттин толук ишке ашырылышы атаандаштыксыз социализмди тузууга алып келет. Демек, азыркы шарттарда либерализм менен мамлекеттин инвестициялык процесске кийлигишүүсүнүн формаларынын акылга сыярлык айкалышы зарыл.

Өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүндөгү инвестициялык маселелердин теориялык, методологиялык жана практикалык аспектилерин изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй тыянактарды жасоого болот:

1. Инвестициялардын экономиканы өнүктүрүүдөгү ролун изилдөө алардын мааниси дүйнөлүк рынокто технологиянын өнүгүсүнүн тездеши, дүйнөлүк капиталдын өсүшү, атаандаштык басымынын жогорулоо сыяктуу процесстердин шартында өсүп жатканын көрсөттү. Ааламдашуу процесстери, маалыматтык технологиялардын өнүгүшү, колдонмо илимий изилдөөлөрдү тездетүү жана аларды өндүрүшкө киргизүү дүйнөлүк рынокто принципалдуу жаңы атаандаштык шарттарды түздү.

2. Кыргызстанда инвестициялардын жана экономикалык өнүгүүсүн изилдөө, өлкөдөгү жакырчылыктын мүнөзүн жана себептерин талдоо менен алектенген, инвестицияны жана экономикалык өнүгүүнү стимулдаштыруучу факторлорду, тенденцияларды жана куралдарды изилдеген өнүгүү экономикасынын көз карашынан келип чыгат.

3. Заманбап шарттарда инновацияларга инвестициялоо жогорку кошумча наркты жана мультипликативдик эффектти түзүүчү, атаандаштыкка жөндөмдүү, экспортко багытталган өндүрүштөрдү түзүүгө шарттайт. Кымбат ресурс болуп саналган инновациялык иштелмелерге дайыма жетүүнүн зарылдыгы ири корпорациялар түзүлө элек өнүкпөгөн өлкөлөрдө инновацияга инвестиция тартуу үчүн зарыл ресурстарга мамлекет гана ээ экендигин алдын ала аныктайт.

4. Экономиканы трансформациялоо шартында инвестициялык-инновациялык өнүгүү методологиясын негиздөө жана колдонуу Кыргыз Республикасынын экономикасын өнүктүрүүгө тоскоол болгон бир катар көйгөйлөрдү аныктоого мүмкүндүк берди. Инвестициялык ресурстарды түзүүгө көмөктөшүүчү негизги жана конкреттүү факторлор аныкталган.

5. Изилдөөдө Кыргыз Республикасында инновациялык системаны жана рыноктук инфраструктураны калыптандыруу механизмдеринин төмөнкү өзгөчөлүктөрү такталды: илимий-изилдөө иштерин начар каржылоо, илимий-изилдөө институттары менен бизнес түзүмдөрдүн өз ара аракеттенүүсүнүн жоктугу ж.б. Өлкөнүн инновациялык системасы инновациялык инфраструктура менен толукталууга тийиш, анын ичинде инновациялык бизнес-инкубаторлор комплекси, инновациялык-технология борборлорлору, технологияларды трансферттөө борборлору, технопарктер ж.б.

6. Инновацияларга инвестициялоодо бизнес чөйрөсү үчүн стимулдарды түзүү мындай чаралардын ырааттуулугун камтыйт. Дал ушул инновациялык саясаттын ырааттуулугу экономиканын туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылат, анткени кыска мөөнөттүү стимулдар ишеничтүү эмес жана көп өтпөй алардын таасири жоголот. Бул мамлекетке ар кандай булактардан түзүлө турган узак мөөнөттүү ресурстар керек дегенди билдирет.

7. 1991-2021-жылдардын статистикалык маалыматтарын талдоо Кыргызстандын ИДПсынын өсүү темпи коомдун керектөөлөрүн

канааттандыруу үчүн жетишсиз экендигин көрсөттү, биздин өлкөнү артта калган өлкөнүн катарына кошуу коркунучу пайда болду. Ошол эле учурда ийгиликтүү өнүгүп келе жаткан жана начар өнүккөн өлкөлөрдүн негизги айырмасы – институттарды демократиялаштыруу, ар бир адам үчүн, анын ичинде коомдун элитасы үчүн мыйзамдын үстөмдүгүн камсыз кылуу, өнүгүүнүн негиздүү артыкчылыктарын аныктоо. Башкача айтканда, институттук реформалар менен классикалык экономикалык жана административдик чаралардын айкалышы зарыл.

8. Тиешелүү мыйзамдарды кабыл алуу жана практикада ишке ашыруу жолу менен ишке ашырылуучу инвестициялык климатты калыптандыруу азыркы мезгилде өлкөнүн макроэкономикалык өнүгүүсүнүн көйгөйлөрүн чечүүгө жөндөмдүү бизнестин айрым түрлөрүнүн атаандаштыкка жөндөмдөрүн камсыз кылуу максатын көздөйт. Өлкөдөгү коррупциянын деңгээли инвестициялык климаттын калыптанышына олуттуу таасирин тийгизет. Бардык мекемелерде мыйзамдар менен колдонуудагы практиканын ортосунда карама-каршылык аныкталган. Бул сот жана саясий партиялар тарабынан олуттуу коррупциялык аракеттерге алып келет, алар эң төмөнкү баалоого ээ болууда. Инвестициялык климатты жакшыртуу маселелерин чечүү неoinституционалдык экономикалык теориянын эң маанилүү тармагы – менчик укуктарынын теориясы катары да белгилүү болгон менчик укуктарынын «тутуму» теориясынын позициясынан каралууга тийиш.

9. Кыргызстанда төмөнкү тармактарды приоритеттүү катары кароого болот:

- 1) Электр унааларын өндүрүү. Негизи: Автомаш-Радиатор, Унаа-Курулуш, Автомаш заводу.
- 2) Оптика жана компьютердик жабдууларды өндүрүү.
- 3) Күн энергиясынын радиаторлорун өндүрүү. Негизги: «Соларэнергия», Кыргыз Республикасынын техникалык университеттеринин ойлоп табуучулары.
- 4) Текстиль өнөр жайы. Негизи: "Легпром" ишканалар тобу.
- 5) Фармацевтика. Негизи: завод "Биовит".

Аталган секторлор инвестицияланган каражаттарды мультипликация мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланып, ишканалардын экспортко продукция өндүрүүчү башка тармактарга кириши үчүн аянтча болуп калышы мүмкүн. Изилдөөдө кошумча нарктын өлчөмдөрү (тармактардын кошумча наркынын көлөмү жөнүндө маалыматтардын негизинде) жана алардын мультипликатор өлчөмдөрү (тармактар аралык балансын талдоонун негизинде) эсептелген.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШ-КӨРСӨТМӨЛӨР

1. Кыргыз Республикасында инвестициялык процессти жигердүү жөнгө салуунун теориялык жактан далилденген зарылдыгына таянып, КРнын Президентине караштуу Стратегиялык изилдөөлөр институтунун Экономика бөлүмүн жана КРнын Өкмөтүнө караштуу Инвестицияларды коргоо жана өнүктүрүү Агенттигин бириктирүү аркылуу Стратегиялык инвестициялар

институтун (СИИ) түзүү жана. Сунушталган структуранын максаты — ишканалардын иштеп жаткан технологиялардан жаңы жана келечектүү технологияларга өтүүсүн камсыз кылуу.

2. Бизнес түзүмдөрдүн, ЖОЖдор жана КРнын Илимдер академиясынын өз ара кызматташуусун камсыз кылуу. Бул план изилдөө борборлорунун, бизнес-инкубаторлордун жана технопарктердин ишканалардын керектөөлөрү жөнүндө иштеп чыгууларды жана маалыматтарды өткөрүп берүүнүн эффективдүү схемаларын киргизүү аркылуу өндүрүш ишканалары менен кызматташуусун түзүү максатында иштелип чыккан.

3. Инновациялык экономиканы өнүктүрүү иш чараларын жүзөгө ашыруу: бюджеттик каражаттарды көбөйтүү, ошондой эле фундаменталдык жана прикладдык мүнөздөгү илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү үчүн ЖОЖдордун атайын каражаттарынын бир бөлүгүн бөлүү; инновациялык технологияларды киргизүү менен алектенген ишкерлерге кеңири салыктык жеңилдиктерди берүү ж.б.

4. Коммерциялык кредиттер боюнча ставкалардын жогору болгондугуна байланыштуу аларды төмөндөтүү боюнча чараларды ишке ашыруу, коммерциялык банктардын депозиттик базасынын өсүшүнө көмөктөшүү: салттуу үй-бүлөлүк иш-чараларды өткөрүүгө мыйзамдык чектөөлөрдү киргизүү, кымбат баалуу автоунаалардан алынуучу транспорт салыгынын ставкаларын жогорулатуу, ошондой эле кымбат импорттук автотранспорт каражаттарына бажы алымдарын жогорулатуу, жарандардын банктык аманаттарынын мамлекет кепилдеген бөлүгүнүн өлчөмүн көбөйтүү жана башка чаралар.

5. Инвестициялык климатты жакшыртуу максатында сот системасын жана парламентти түзүү принциптерин, бул түзүмдөрдүн натыйжалуу иштешин камсыз кылуу багытында, чечкиндүү реформалоо,

6. Коррупциянын деңгээлин төмөндөтүүгө көмөктөшүүчү мыйзамдарга: 2011-жылдын 22-июлундагы № 116 «Атаандаштык жөнүндө» Мыйзамына приоритеттүү инвестицияларды мамлекеттик колдоонун мүмкүнчүлүктөрүн чектеген ченемдерге карата өзгөртүүлөрдү киргизүү; Салык кодексиндеги салыктардын санын кыскартуу, салыктын суммасын эсептөө схемаларын жөнөкөйлөтүү, башкарууну жеңилдетүү; ишкерлер тарабынан мамлекеттик сатып алуулар системасы аркылуу товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү берүү келишимдерин аткарууда бир ыйгарым укуктуу текшерүү органын калтыруу, аны зарыл болгон ресурстар менен жетиштүү өлчөмдө камсыз кылуу.

7. Мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер үчүн алардын кирешелерин тартылган инвестициялардын көлөмү жана алардын эмгек акыларын карамагындагы аймакта ИДПнын өсүшү менен байланыштырган натыйжалуу мотивациялоо механизмдерин түзүү, квалификациясын жогорулатуу, анын ичинде чет тилдерин үйрөнүүдө натыйжалуу мотивациялоо системасын иштеп чыгуу.

8. Өкмөт деңгээлинде бул изилдөөдө сунушталган тармактардын тизмесин артыкчылыктуу багыт катары кароо, аларды комплекстүү колдоо боюнча чараларды иштеп чыгуу.

9. Кыргыз Республикасынын Илимдер академиясынын базасында Илим жана жаңы технологиялар боюнча Улуттук кеңеш түзүү. Анын иш чөйрөсү төмөнкүлөр болушу керек:

- экономика, бизнести башкаруу, инновациялык техникалык чечимдер боюнча жылдык конференциясын өткөрүү. Мындай конференциянын максаты илимпоздордун, илимий-изилдөө институттарынын өз ара аракеттенүүсүн уюштуруу, экономикалык илимдер, менеджмент жана маркетинг тармагындагы учурдагы изилдөөлөр, көйгөйлөр жана перспективалар, жаңы техникалык иштеп чыгуулар боюнча баяндамаларды талкуулоо;

- инновациялык өнүгүүнүн көйгөйлөрүн жана келечегин комплекстүү талдоо;

- өлкөнүн инновациялык потенциалын өнүктүрүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫК КӨРГӨН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. A. Atabekov. Development problems and international practices of innovative technology transfer as a factor of improving competitiveness of the economy of the Kyrgyz Republic [Текст] / A. Atabekov and others // Studies in Computational Intelligence. 2019. Т.826.С.823-834.

2. Государственное вмешательство в инвестиционный процесс и экономическое развитие: классический и неклассический подход [Текст] / А. Атабеков // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2020. №2. С.112-117.

3. Актуальные вопросы менеджмента и высшего зарубежного образования как факторов инвестиционно-инновационного развития КР [Текст] / А. Атабеков // Актуальные вопросы современной экономики. 2020. №2. С.148-156.

4. Social investments as an element of sustainable development [Текст] / A.Atabekov, S.Kasymova. // Web of scholar. 2018. Т.3. №5(23). С.7-10

5. Роль микрокредитования в инвестиционном процессе: понятийный аппарат и зарубежный опыт [Текст] / А. Атабеков // Актуальные вопросы современной экономики. 2018. №8. С.326-332

6. Проблемы инвестиционно-инновационного развития современного Кыргызстана [Текст] / А. Атабеков // Novainfo.Ru. 2017.Т.6. №58. С.260-265

7. Оживление инвестиционного процесса в экономике современного Кыргызстана [Текст] / А. Атабеков // Территория науки. 2016. №6. С.52-57

8. О временных инвестиционных лагах [Текст] / А. Атабеков // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2016. №10. С.166-168

9. Стратегия социально-экономического развития-основной инструмент повышения эффективности управления [Текст] / А. Атабеков // Территория науки. 2015. №6. С.106-112
10. Актуальные вопросы стратегического планирования [Текст] / А.Атабеков // Территория науки. 2016. №4. С.138-144
11. Инвестиционная политика как составная часть инвестиционной стратегии [Текст] / А. Атабеков // Актуальные направления научных исследований 21 века: теория и практика. 2015. Т.3. №4-3 (15-3). С.48-55
12. Проблемы формирования и реализации инвестиционной стратегии Кыргызстана в современных условиях [Текст] / А. Атабеков // Б.: Алтыпринт. 2015. 168 с.
13. Атабеков А.К. Сельскохозяйственное производство и продовольственная безопасность Кыргызстана в условиях глобализации [Текст] / А. Атабеков // Alatoo Academic Studies. 2013. Т.8. №2. С.115-119.
14. Текущее состояние и перспективы города Ош в контексте его стратегии социально-экономического развития на 2013-2017 гг. [Текст] / А.Атабеков, А.Калчакеева // Известия ОшТУ, 2013 №2
15. Теоретические основы инвестиций в перерабатывающую промышленность Кыргызской Республики [Текст] / А.Атабеков // Вестник Ошского государственного университета. 2011. №1. С.53-56
16. Финансово-математические основы инвестиционного проектирования [Текст] / А. Атабеков // Вестник Ошского государственного университета. 2010. №1-2. С.21-24
17. Налоговый менеджмент [Текст] / А. Атабеков // Методическое пособие. ОшТУ - 2011
18. Инвестиционный менеджмент [Текст] / А. Атабеков // Методическое пособие. ОшТУ - 2012
19. Учебно-методическое пособие по дисциплине «Бизнес-планирование» [Текст] / А. Атабеков // ОшТУ – 2015

Атабеков Алмаз Каримовичтин 08.00.01 – экономикалык теория адистиги боюнча экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн «Өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүндөгү инвестициялардын ролу (Кыргызстандын мисалында)» темасында жазган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: инвестициялар, инвестициялар теориясы, инновациялар, өнүгүү экономикасы, начар өнүккөн экономика, өнүгүүнүн башка жана спецификалык факторлору, институттар, инвестициялык климат

Изилдөө объектиси: экономикалык өнүгүүнүн ар кайсы этаптарындагы инвестициялык процесстер

Изилдөө предмети: КРнын транзиттик экономикасынын шарттарында инвестициялардын ролун жогорулатуу маселелери

Иштин максаты: инвестицияларды тартуунун жана активдештирүүнүн теориялык, методологиялык жана практикалык көйгөйлөрүн аныктоо, Кыргызстанда экономикалык өнүгүүнүн темптерин жогорулатуу боюнча актуалдуу чараларды иштеп чыгуу.

Изилдөө методологиясы: транзиттик экономикалуу өлкөлөрдүн инвестициялык-инновациялык өнүгүү методологиясы негизделди жана колдонулду. Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык жана теориялык негизи катары инвестициялар, өнүгүү экономикасы, рынок экономикасын мамлекеттик жөнгө салуу, институционализм теориялары, инвестициялык жана статистикалык анализ ыкмалары кызмат кылды.

Алынган жыйынтыктар жана алардын жаңылыгы: инвестициялар жана экономикалык өнүгүү маселелерин изилдөөгө теориялык көз караштардын автордук классификациясы иштелип чыкты; КРнын инвестициялык-инновациялык өнүгүү методологиясы негизделип, колдонулду; инвестициялык ресурстарды калыптандыруунун спецификалык факторлору аныкталды; экспортко багытталган жогорку кошумча наркка ээ болгон товарларды чыгарууга багытталган инвестицияларга мамлекеттик колдоо көрсөтүүнү күчөтүүгө аргументтер өнүктүрүлдү; жагымдуу инвестициялык климатты калыптандыруунун айрым көйгөйлөрү аныкталды жана аларды жоюу боюнча Р. Коуз менен А. Алчиандын менчик укугу теориясынын жоболоруна негизделген чаралар белгиленди; инновациялык инфраструктураны калыптандыруу механизмдеринин өзгөчөлүктөрү такталды; экономиканын натыйжалуу инновациялык түзүмүн калыптандыруунун критерийлери иштелип чыкты; өлкөдө инвестициялык ишмердүүлүктү өркүндөтүүнүн жол картасы жана жолдору сунуш кылынды.

Пайдалануу боюнча сунуштар: иштелип чыккан чаралар инвестициялык процесстерди мамлекеттик жөнгө салуунун ролуна жана маселелерине концептуалдык таасирин тийгизиши мүмкүн.

Колдонуу жааты: инвестициялык процесстерди жана экономикалык өнүгүүнүн жөнгө салуу.

РЕЗЮМЕ

диссертации Атабекова Алмаза Каримовича на тему: «Повышение роли инвестиций в экономическом развитии страны (на примере Кыргызстана)» на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.01 – экономическая теория

Ключевые слова: инвестиции, теория инвестиций, инновации, экономика развития, слаборазвитая экономика, главные и специфические факторы развития, институты, инвестиционный климат.

Объект исследования: инвестиционные процессы на разных этапах экономического развития.

Предмет исследования: вопросы повышения роли инвестиций в условиях транзитной экономики Кыргызской Республики.

Цель работы: выявить теоретические, методологические и практические проблемы привлечения и активизации инвестиций, разработать актуальные меры по повышению темпов экономического развития в Кыргызстане, и разработать актуальные меры по повышению темпов экономического развития в стране.

Методология исследования: обоснована и использована методология инвестиционно-инновационного развития стран с транзитной экономикой. Методологической и теоретической основой диссертационного исследования выступили теории инвестиций, экономики развития, государственного регулирования рыночной экономики, институционализма, методы инвестиционного и статистического анализа.

Полученные результаты и их новизна: разработана авторская классификация теоретических подходов к исследованиям вопросов инвестиций и экономического развития; разработана и апробирована методология инвестиционно-инновационного развития КР; выявлены специфические факторы формирования инвестиционных ресурсов; развиты аргументы в пользу усиления государственной поддержки инвестиций, направленных на создание экспортоориентированных товаров с высокой добавленной стоимостью; выявлен ряд проблем формирования благоприятного инвестиционного климата и обозначены меры по их устранению, основанные на положениях теории прав собственности Р. Коуза и А. Алчиана; уточнены особенности механизмов формирования инновационной инфраструктуры; разработаны критерии формирования эффективной инновационной структуры экономики; предложена дорожная карта рекомендаций и пути совершенствования инвестиционной деятельности в стране.

Рекомендации по использованию: результаты проведенного исследования могут концептуально влиять на видение роли и задач государственного регулирования инвестиционных процессов.

Область применения: регулирование инвестиционных процессов и экономического развития.

SUMMARY

of the dissertation of Almaz Karimovich Atabekov on the topic: "Increasing the role of investment in the economic development of the country (on the example of Kyrgyzstan)" for the degree of Doctor of Economics in the specialty 08.00.01 - economic theory

Key words: investment, investment theory, innovation, development economics, underdeveloped economy, main and specific factors of development, institutions, investment climate.

Object of research: investment processes at different stages of economic development.

Subject of research: issues of increasing the role of investments in the conditions of the transit economy of the Kyrgyz Republic.

The purpose of the work: to identify theoretical, methodological and practical problems of attracting and activating investments, to develop relevant measures to increase the pace of economic development in Kyrgyzstan. and develop relevant measures to increase the pace of economic development in the country.

Research methodology: justified and used the methodology of investment-innovative development of countries with transit economies. By the methodological and theoretical basis of the dissertation research used theory of investment, development economics, state regulation of the market economy, institutionalism, methods of investment and statistical analysis.

The results obtained and their novelty: the author's classification of theoretical approaches to research of investment and economic development issues has been developed; justified and tested the methodology of investment-innovative development of the Kyrgyz Republic; specific factors of formation of investment resources are revealed; arguments have been developed in favor of strengthening state support for investments aimed at creating export-oriented goods with high added value; a number of problems in the formation of a favorable investment climate were identified and measures to eliminate them were identified, based on the theory of property rights by R. Coase and A. Alchian; clarified the features of the mechanisms for the formation of innovation infrastructure; criteria for the formation of an effective innovative structure of the economy have been developed; proposed a roadmap of recommendations and ways to improve investment activities in the country.

Recommendations for use: data from a theoretical analysis of the problems of investment and innovation development and the developed measures for building interaction schemes for science, business and the state can conceptually influence the vision of the role and tasks of state regulation of investment processes.

Scope of application: regulation of investment processes and economic development.